Co-Funded By
Wuropean Union

SUOMI
FINLAND

जर्मन
सहयोग
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

Implemented By
giz Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Green Resilient Agricultural Productive Ecosystems (GRAPE)

जलवायु कृषक पाठशाला: स्याउ खेती

सहजकर्ताहरूका लागि सहजीकरण पुस्तिका

२०८०

Promoting Climate Resilient Agriculture (CRA) through Climate Field Schools, Community of Practice, and Knowledge Production

रूपान्तरण
RUPANTARAN

FCA

स्याउ खेती जलवायु कृषक पाठशाला सञ्चालनका लागि सहजकर्ताहरूका लागि सहजीकरण पुस्तिका

प्रकाशकः रूपान्तरण
आर्थिक सहयोगः German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), European Union (EU), Ministry for Foreign Affairs of Finland-Green Resilient Agricultural Productive Ecosystems (GRAPE)

सर्वाधिकार: रूपान्तरण

जानकारी संकलन तथा लेखन सहयोगिहरूः
श्री सोहन लाल श्रेष्ठ,कार्यक्रम निर्देशक, रूपान्तरण
श्री केशव विष्ट, फिल्ड संयोजक
श्री शंकर पौडेल, कार्यकारी निर्देशक, रूपान्तरण

यो सहजीकरण पुस्तिका Green Resilient Agricultural Productive Ecosystems (GRAPE) अन्तरगतको Promoting Climate Resilient Agriculture (CRA) through Climate Field Schools, Community of Practice, and Knowledge Production आयोजना अन्तर्गत गैर नाफामूलक प्रयोजनका लागि प्रकाशन गरिएको हो । यसमा प्रकाशित सामग्रीहरू गैर व्यापारिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ । यो पुस्तिका आड्रा नेपाल र रूपान्तरणले संचालन गरेका जलवायु परिवर्तन प्रभाव न्यूनीकरणका लागि स्थानीय पहल (लिरिक) परियोजनाका लागि तयार गरिएको सहजीकरण पुस्तिकामा आधारित रहेको छ ।

यो सहजीकरण पुस्तिका प्रकाशन German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), European Union (EU), Ministry for Foreign Affairs of Finland आर्थिक को सहयोगबाट सम्भव भएको हो । यसमा प्रकाशित सामग्री रूपान्तरण जिम्मेवार छ तथा यी सामग्रीहरूले माथी उल्लेखित निकायहरूको विचारलाई प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।

हाम्रो भनाई

FCA, नेपाल र रूपान्तरणको सहकार्यमा German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), European Union (EU), Ministry for Foreign Affairs of Finland आर्थिकको सहयोगबाट सुर्खेत, दैलेख र बाजुरा जिल्लाका ७ वटा स्थानीय तहहरू (भेरीगंगा नगरपालिका र बराहताल गाउँपालिका सुर्खेत, भगवतीमाई र नैमुले गाउँपालिका दैलेख र स्वामीकार्त्तिक खापर गाउँपालिका, हिमाली गाउँपालिका र बुढीनन्दा नगरपालिकामा Green Resilient Agricultural Productive Ecosystems (GRAPE) अन्तरगतको Promoting Climate Resilient Agriculture (CRA) through Climate Field Schools, Community of Practice, and Knowledge Production परियोजना संचालित छ । यस परियोजनाले माथी उल्लेखित स्थानीय तहहरूमा २१ वटा जलवायु कृषक पाठशाला संचालन गरि ५२५ सिमान्कृत तथा कृषकहरूको जलवायु परिवर्तनका असर, प्रभाव र ती प्रभावहरूसंग सामना गर्ने उपायहरूमा ज्ञान, सीप र क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्ने लक्ष लिएको छ ।

जलवायु परिवर्तन, विश्व सामु ठूलो चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ । यसको प्रत्यक्ष असर र प्रभावहरू स्थानीय स्तरमा पनि देखिन थालिसकेका छन् । यसबाट विशेष गरी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, जलस्रोत तथा उर्जा र मानिसहरूको जीविकोपार्जनमा प्रत्यक्ष असरहरू देखिन थालिसकेको छ । विशेषगरि, कृषक, प्राकृतिक स्रोतमा आश्रित समुदाय र सिमान्तकृत समूह (महिला, एकल महिला, अपाङ्ग, आदिवासी जनजाती)हरू जलवायु परिवर्तनका प्रभाव तथा असरहरूवाट अति प्रभावित भएका छन् । यसै सन्दर्भमा ती समुदाय, वर्ग र कृषकलाई समूहमा आवद्ध गरि कृषि क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनले पारेको असर तथा प्रभाव सम्वन्धि सचेतना गर्न र ती असर तथा प्रभावहरूको सामना गर्न जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका प्रविधि तथा उपायहरू सम्वन्धि सचेतना र क्षमता विकास गर्न जलवायु कृषक पाठशाला आवधारणा विकास भएको छ । यस अवधारणालाई स्थानीय स्तरमा जलवायुमैत्री स्याउ खेतीमा कार्यान्वयन गर्नका लागि जलवायु कृषक पाठशाला सहजकर्ताहरूको लागि सहजीकरण पुस्तिका तयार गरिएको छ । यस सहजीकरण पुस्तिकाले कृषक समूहमा संचालन गरिने जलवायुमैत्री स्याउ खेती सम्वन्धी जलवायु कृषक पाठशालालाई प्रभावकारी बनाउन एवं एकरूपता दिन सहयोग पुराउने विश्वास लिईएको छ ।

सर्वप्रथम, यस सहजीकरण पुस्तिकाको तयार गर्न र प्राविधिक रूपमा सवल वनाउन महत्वपूर्ण योगदान गर्नु हुने सवैमा रूपान्तरण हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौ । यस पुस्तिका तयार गर्न समन्वयकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नु हुने रूपान्तरणका कार्यक्रम निर्देशक श्री सोहन लाल श्रेष्ठ प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं । यस पुस्तिका तयार गर्ने र प्राविधिक रूपले सबल बनाउन आफ्ना अमूल्य योगदान गर्नु हुने परामर्शदाता श्री प्रदिप पोखरेल प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौ । यसरी नै यस पुस्तिका तयारीको क्रममा आफना अनुभव र प्राविधिक ज्ञान प्रदान गर्नुहुने यस कार्यक्रमका फिल्ड संयोजक श्री केशव विष्ट प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौ ।

यस सहजीकरण पुस्तिकालाई अझै उपयोगी, व्यवहारिक र सरल बनाउन तपाईहरूको अमूल्य सुझाव र सल्लाहको हृदयदेखि नै स्वागत गर्दछौ । साथै, उक्त सुझावहरू हामी समक्ष पठाई सहयोग गर्नुहुन पनि अनुरोध गर्दछौ ।

श्री शंकर पौडेल
कार्यकारी निर्देशक, रूपान्तरण

विषय सूची

क.भूमिका १

ख.उद्देश्य १

ग.सहजीकरण पुस्तिकाका प्रयोगकर्ताहरू १

घ.सहजीकरण पुस्तिकाका सिमितताहरू १

ङ.सहजीकरण पुस्तिकाको ढांचा २

खण्ड क ३

जलवायु कृषक पाठशाला:एक परिचय ३

१. कृषक पाठशालाका सैद्धान्तिक पक्षहरू ३

२. जलवायु कृषक पाठशाला ६

खण्ड ख ११

स्याउ खेती जलवायु कृषक पाठशाला संचालन तथा सहजीकरण ११

१. पाठशाला संचालनको पूर्व तयारी ११

२. पाठशाला संचालन र सहजीकरण २८

खण्ड ग १०२

पाठशाला संचालन पश्चात् गर्नु पर्ने कार्यहरू १०२

अनुसूचिहरू १०३

अनुसूची १ १०३

क. भूमिका

जलवायु परिवर्तन र यसका असरहरू वर्तमान विश्वमा सर्वाधिक चासोका विषय हुन् । यसको मुख्य कारण मानव जीवनका हरेक आयाममा कुनै न कुनै रूपमा पर्ने यसको प्रभावले गर्दा नै हो । जलवायु परिवर्तनले असर नगरेको देश र विषयगत क्षेत्रहरू (कृषि, जलस्रोत, वन, जैविक विविधता, पर्यटन र भौत्तिक पूर्वाधार आदी) कुनै पनि छैनन् । यसको सबैभन्दा बढी असर विकासोन्मुख देशहरू, ती देशका ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न, संकटासन्न एवं प्राकृतिक स्रोतमा आश्रित वासिन्दाहरू र तिनका जनजीवन र पारस्थितिकिय प्रणालीहरूमा अझ वढी परेको छ । अधिकांस मानिसहरू प्राकृतिक स्रोत र कृषि क्षेत्रमा आश्रित हुनु यसका प्रमुख कारणहरू हुन् । यसरीनै मानिसहरूमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव बढी पर्नुमा उनीहरूमा यस सम्बन्धि जानकारी पनि कम हुनु, अनुकूलनका उपायहरू एवं श्रोतहरूमा पहुँच कम हुनु तथा जलवायु परिवर्तन र यसबाट सिर्जित समस्या न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका लागि दीर्घकालिन सोच सहितको कार्यक्रमको अभाव पनि हो ।

यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गर्दै रूपान्तरण र FCA नेपालको सहकार्यमा सुर्खेत, दैलेख र वाजुरा जिल्लाका ७ वटा स्थानीय तहहरू (भेरीगंगा नगरपालिका र वराहाताल गाउँपालिका सुर्खेत, भगवतीमाई गाउँपालिका र नैमुले गाउँपालिका दैलेख र स्वामी कार्त्तिक खापर गाउँपालिका, हिमाली गाउँपालिका र वुढीनन्दा नगरपालिका बाजुरामा जलवायु कृषक पाठशालाको अवधारणा तयार गरि संचालनमा ल्याईएको हो । कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धिलाई मूलमन्त्रको रूपमा लिएर संचालन गरिने यस पाठशालाले कृषहरूलाई जलवायु परिवर्तन र यसका असरहरू विशेष गरी कृषि तथा जीविकोपार्जन सम्बन्धि ज्ञान बढाई आपसी छलफलका माध्यमबाट समस्या तथा तिनका समाधानका उपायहरू पहिल्याउदै त्यसलाई कार्यान्वयनमा जान सकिने विश्वास लिइएको छ ।

ख. उद्देश्य

यस सहजीकरण पुस्तिकाको प्रमुख उद्देश्य जलवायु कृषक पाठशालालाई प्रभावकारीरूपमा संचालन तथा सहजीकरणका लागि उपयुक्त विधिहरू तथा प्रक्रिया सहजीकरण गर्न मागदर्शन गर्नु हो । यो सहजीकरण पुस्तिकाले जलवायु कृषक पाठशाला सञ्चालनमा एकरूपता ल्याउनलाई पनि सहयोग गर्नु पनि अर्को उदेश्य रहेको छ ।

ग. सहजीकरण पुस्तिकाका प्रयोगकर्ताहरू

जलवायु कृषक पाठशाला संचालनका लागि कृषक समूहले छनौट गरेका अगुवा कृषक तथा परियोजनाका कृषि प्राविधिक यस सहजीकरण पुस्तिकाका प्राथमिक प्रयोगकर्ताहरू हुन् । यो सहजीकरण पुस्तिका जलवायु परिवर्तन, यसका असरहरू र न्यूनीकरण तथा अनुकूलन प्रविधिहरूलाई केन्द्रविन्दुमा राखी तयार पारिएकाले यस विषयसंग सम्बन्धित सबै इच्छुक सरोकारवाला व्यक्ति, संघ संस्था तथा निकायहरूले पनि प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

घ. सहजीकरण पुस्तिकाका सिमितताहरू

समूहगत छलफलका माध्यमबाट जलवायु परिवर्तन र त्यसबाट स्याउ खेतीमा देखिएका असर तथा प्रभावहरू समस्याहरूलाई एक एक गरी केलाउदै तिनका समाधानका उपायहरूको खोजी गर्ने, उपायहरू कार्यान्वयन गर्न सक्ने तहको स्व-क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अभ्यास गर्दै र सिक्दै गर्ने गराउने मुख्य अभिप्रायले यो सहजीकरण पुस्तिका तयार पारिएको हो । अतः यस सहजीकरण पुस्तिकामा जलबायु मैत्री स्याउ खेतीमा जलवायु कृषक पाठशाला संचालन गर्ने विधि तथा प्रक्रिया सम्बन्धि कुराहरूलाई समावेश गरिएको छ ।

ङ.सहजीकरण पुस्तिकाको ढांचा

यस सहजीकरण पुस्तिकालाई तीन भागमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो भाग खण्ड क कृषक पाठशालाका सैद्धान्तिक चर्चाको साथसाथै जलवायु कृषक पाठशाला सम्बन्धि जानकारीहरू समावेश गरिएका छन् । यसैगरी दोश्रो भाग खण्ड ख मा भने जलवायु कृषक पाठशाला संचालनका विधि तथा प्रक्रियाहरू रहेका छन् । सहजकर्ताहरूलाई अझ सजिलो होस् भन्ने हेतुले यस खण्डलाई थप तीन सहायक खण्डहरूमा विभाजन गरी सोही अनुसार चर्चा गरिएका छन् । यसरी नै खण्ड ग पाठशाला संचालन पश्चात् गर्नू पर्ने कार्यहरू साक्षेपमा समावेश गरिएको छ ।

खण्ड क

जलवायु कृषक पाठशाला:एक परिचय

१. कृषक पाठशालाका सैद्धान्तिक पक्षहरू

अवधारणा:

कृषकहरूले गर्ने कृषि कर्मलाई दीगो, हरित एवं नाफामूलक बनाउने उद्देश्यले आवश्यक ज्ञान तथा सीप विकासका लागि संसारका धेरै ठाउँहरूमा कृषक पाठशाला संचालन गर्दै आएको पाइन्छ। कृषक र तिनीहरूले गर्ने कृषि कर्म र त्यससंग सम्बन्धित समस्याहरू समाधानमा केन्द्रित भई संचालन गरिने पाठशाला आफैमा एक सफल सिकाइ विधि पनि हो। यसले सहभागितात्मक, रचनात्मक र अन्तरक्रियात्मक पद्धतिबाट सिकाइ प्रकृयालाई अगाडी बढाउदै नयाँ उपायहरूको खोजी तथा समस्या समाधानमा विशेष जोड दिन्छ।

कृषकहरूका लागि पाठशाला आफैमा एउटा साझा सिकाई थलो पनि हो । यसले उनीहरूलाई वृहत्तर प्रयोगात्मक सिकाइको अवसर प्रदान गर्दछ । पाठशालामा कृषकहरूले नियमित भेटघाट गर्ने, एकआपसमा समस्याहरू सुन्ने सुनाउने, सम्भाव्य र उपयुक्त उपायहरू बारे छलफल गर्ने र ती उपायहरूको सामूहिकरूपमा परिक्षण गर्दछन् । "व्यवहारमा प्रयोग गर्दै र यसबाट सिक्दै" जाने कृषक पाठशालाको एक प्रमुख अवधारणा हो ।

कृषि तथा खाद्य संगठनले शुरुमा एकिकृत शत्रुजीव व्यवस्थापनको लागि प्रयोगमा ल्याएको कृषक पाठशाला अहिले वृहत्तर प्रयोगमा छ। अहिले कृषि क्षेत्रका अतिरिक्त पशुपालन एवं गैह्र कृषि क्षेत्रमा पनि यो विधि मार्फत कृषकहरूलाई एकिकृत र उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै आएको पाइन्छ । विषयबस्तुको आधारमा सामान्यतया एक बाली चक्र तथा बढीमा एक वर्ष सम्म पाठशाला संचालन गर्न सकिन्छ। अवस्था हेरेर २० देखि २५ जना सम्मको समूह यसको लागि उपयुक्त मानिन्छ।

सिद्धान्त:

कृषक पाठशाला सम्बन्धि वृहत जानकारी हासिल गर्न यसका आधारभुत सिद्धान्तहरू बुझ्नु जरुरी छ । समयक्रममा यसमा केहि सिद्धान्तहरूमा परिवर्तन गरिदै आएता पनि मुलरूपमा यसका सिद्धान्तहरू निम्न अनुसार छन्:

समूह केन्द्रित सिकाई

समूह केन्द्रित सिकाई कृषक पाठशालाको यो एक प्रमुख सिद्धान्त हो। पाठशालामा के सिक्ने भन्ने कुरा कृषक समूह र समूहका सदस्यहरूले सामूहिक छलफल गरि आफै निर्णय गर्दछन् । सहजकर्ताले छलफललाई सहजीकरण गरी समूहका सदस्यहरूलाई सहि निर्णय लिन सहयोग गर्ने मात्र हो। यसो गर्दा समूहमा सदस्यहरूले आफ्नो रुची अनुसारको विषयहरू खुल्ला रूपमा छलफल गरी निर्णय लिन सक्ने क्षमताको पनि विकास हुन्छ।

प्रयोगात्मक विधि

प्रयोगात्मक विधि कृषक पाठशालाको सिकाइको प्रमुख आधार हो। कृषक पाठशालाले व्यावहारिक अभ्यासलाई जोड दिन्छ। यसमा दुई अलग अलग उपायहरू अथवा परम्परागत र अनुकूलनका प्रविधिहरूको बिचमा तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ। यसका साथै समस्या समाधानका लागि निस्केका उपायहरूको पुष्ट्याई गर्नको लागि पनि प्रयोगात्मक विधि अनिवार्य छ । समस्याहरूको पहिचान, उपायहरूको खोजी र त्यसको

पुष्ट्याइको लागि व्यावहारिक अभ्यासबाट समूहका सदस्यहरूले आवश्यक ज्ञान तथा सीप हासिल गर्न सक्षम हुन्छन् ।

विषय केन्द्रित सिकाई परिणाममुखी सिकाई कृषक पाठशालाको पहिलो शर्त हो । त्यसकारण, कृषक पाठशालामा सिकाइको लागि निश्चित विषयबस्तुहरू छनौट गरिन्छ । यसरी छनौट गर्दा समुदायले भोगेका समस्याहरू, नविनतम प्रविधिहरू जस्ता विषयहरूमा बढी जोड दिइन्छ जसले जनजीविकामा सकारात्मक प्रभावपार्न सकोस् ।

सहजीकरण विधि

कृषक पाठशाला भनेको समूह केन्द्रित तथा गर्दै र सिक्दै जाने विधि भएकोले यसको संचालनको लागि सहजकर्ताको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । यसमा प्रत्यक्ष सिकाउने वा पढाउने नभई सिक्ने प्रक्रियालाई सहजीकरण गरिन्छ । सदस्यहरूलाई विषयबस्तुको उठान र छलफलमा प्रोत्साहित गरी आफुलाई पृष्ठभागमा राखी ध्यानपुर्वक सुन्ने, प्रश्न प्रतिप्रश्न गरी समूहको छलफललाई निष्कर्षमा पुर्याउन सहयोग गर्नु पर्दछ ।

समस्यामा आधारित पाठ्यक्रम

कृषकका समस्याहरू नै कृषक पाठशालाका पाठ्यक्रमका आधारहरू हुन् । त्यसकारण समस्याहरूको पहिचान सहि तवरले गर्नु जरुरी हुन्छ ।

नियमित समूह छलफल

समूहको छलफल नियमित रूपमा हुने गर्दछ । एक निश्चित समयको अन्तरालमा हुने समूह छलफलको समय तोक्ने काम समूहले गर्दछ । प्रायः हप्तामा एक पटक वा हरेक पन्ध्र दिनमा एक पटक यस्तो छलफल गर्ने गरिन्छ तर यसको निर्धारण पाठशालाको लागि छनौट गरिएको विषयबस्तुमा भर पर्दछ । यस परियोजनाको हकमा पहिलो तीन सत्र एक एक हप्ताको अन्तरालमा र पछिल्ला सत्रहरू पन्ध्र पन्ध्र दिनमा वा आवश्यक्ता अनुसार समूह निर्णय र प्राविधिक आवश्यकता अनुरूप समय तोक्ने काम समूहले गर्दछ ।

कृषक समूह

समूह नै कृषक पाठशालाको मुख्य तत्व हो । समान रुची भएका २० देखि २५ जना कृषकहरू एउटा समूहमा रहन सक्छन् । समुदायमा विद्यमान समूह अथवा नयाँ समूह बनाई कृषक पाठशाला संचालन गर्न सकिन्छ ।

सहजकर्ता

कृषक पाठशालाको अर्को मुख्य तत्व भनेको सहजकर्ता हो । सहजकर्ताले कति राम्रोसंग सहजीकरण गर्‍यो भन्ने कुराले पाठशालाको सफलता निर्धारण गर्दछ । सहजकर्ताले विषयबस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफललाई सहजीकरण गर्दै समूहलाई व्यावहारिक अभ्यास तर्फ लैजान सक्नु पर्दछ । सहजकर्तामा प्राविधिक विषयहरूमा पर्याप्त जानकारी, प्रभावकारी सहजीकरण सीप र अन्य निकायहरूसंग सम्पर्क र समन्वय गर्न सक्ने खुवी हुनु अनिवार्य छ । यस परियोजनामा कृषि प्राविधिक स्वयले स्याउ खेती सम्वन्धी जलवायु कृषक पाठशालाको सहजीकरण गर्ने छन् । यसरी नै समूहका अगुवा कृषक छनोट गरि सह-सहजकर्ता रूपमा परिचालन हुनेछन् र उनीहरूको प्राविधिक क्षमता अभिवृद्दि समेत हुनेछ । यसवाट परियोजनाको समापन पश्चात पनि समूहमा सह सहजकर्ता उपलव्ध हुने र यसले दीगोपना सुनिश्चित गर्नेछ ।

जलवायु मैत्रि स्याउ खेती जलवायु कृषक पाठशाला संचालनका लागि सहजकर्ता र सह-सहजकर्ताको भूमिकाहरू मुख्यरूपमा निम्न रहेका छन् :

- कृषक पाठशालालाई व्यवस्थित एवं प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्ने । यसका लागि नियमित समूह छलफल, आवश्यकता अनुरूप फिल्ड परिक्षणकार्यहरू गर्ने ।
- जलवायु कृषक पाठशाला संचालनको लागि आवश्यक सामग्रीहरूको समयमा व्यवस्था गर्ने ।
- परियोजनाबाट प्राप्त सूचनाहरू समूह सदस्यहरूमा सम्प्रेषण गर्ने ।
- प्रगति प्रतिवेदन तयार गरी परियोजना तथा आवश्यकता अनुरूपअरू निकायहरूमा पेश गर्ने ।
- अन्तर समूह छलफल, स्थलगत दिन आदि आयोजना गर्ने । यसका लागि संचालन, व्यवस्थापन तथा आवश्यकता अनुसार सहजीकरण गर्ने ।
- परियोजना लगायत स्थानीय सरकार तथा अन्य सरकारी र गैह्रसरकारी निकायहरूसंग सम्पर्क र समन्वय गर्ने ।
- समूह सदस्यहरू कृषक पाठशाला संचालनको लागि परिचालन गर्ने ।
- सहजीकरण पुस्तिकाको मार्गदर्शन अनुरूप सिकाई तथा समिक्षाका वुँदाहरूको दस्तावेज गर्ने ।
- कृषक समूहमा स्थानीय निकाय तथा अन्य सेवा प्रदायक निकायहरूवाट सेवा तथा स्रोतमा पहुँच विस्तार गर्न सहजीकरण र उपयुक्त वातावरण तयार गर्ने
- कृषक समूहको तहमा समूहको वार्षिक योजना तथा जनवकालत योजना तर्जुमा गरि कार्यान्वयनका लागि सहजीकरण गर्ने ।

पाठ्यक्रम

समूहका सदस्यहरू र तिनका व्यवसाय, मुख्य रूपमा कृषि सम्बन्धि जुनकुनै विषय कृषक पाठशालाको लागि अध्ययनको विषय हुन सक्छ । समूहमा छलफल गरी सामुहिक चासोको विषयहरूलाई प्राथमिकतामा राखी विषयबस्तुहरूको छनौट गर्नु पर्दछ ।

सिकाइ विधि

कृषक पाठशालामा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक अभ्यासलाई एकसाथ अवलम्बन गरिन्छ । प्रयोगात्मक र गर्दै सिक्दै जाने यसका मुख्य सिकाई विधिहरू हुन् । यसका लागि प्रयोगात्मक स्थलको व्यवस्था पनि गरिन्छ ।

स्याउ खेतीको चक्रमा आधारित सिकाई

कृषक पाठशाला वाली चक्रमा आधारित भई सञ्चालन गरिन्छ । यस पाठशाला स्याउ खेतीको प्राकृतिक चक्रको आधारमा पाठ्यक्रमको विकास र त्यही अनुरूप संचालन गरिन्छ । यसकारण स्याउ वगैचामा स्याउका विरुवाको अवस्थामा आधारित रही पाठशाला सञ्चालन गरिने छ । उदाहरणका लागि स्याउको फल टिप्ने अवस्थामा रहेको छ भने पाठशाला स्याउ टिप्ने र भण्डारण गर्ने कार्य देखि नै पाठशाला सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यदपी कुन चरण र विषयवाट पाठशाला सञ्चालन गर्ने भन्ने निर्णय मुख्य स्थानीय समस्या र चुनौतीहरुलाई ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ ।

२. जलवायु कृषक पाठशाला

जलवायु परिवर्तनले मानव जीवनको हरेक पक्षमा पार्ने प्रभावहरुका कारण वर्तमान विश्वमा यो सर्वाधिक चासोको विषय बनेको छ । कृषि क्षेत्रमा यसको प्रभाव अत्यन्तै धेरै छ र स्याउ खेतीमा पनि यसको प्रभाव देखिएको छ । मौसममा आउने बदली, तापक्रममा हुने उतारचढाव र वर्षा चक्रमा भईरहेको परिवर्तन आदिका कारण कृषकहरूले न समयमा बाली लगाउन पाउँछन्, न त योजना अनुसार वाली भित्र्याउन नै पाउँछन् । उल्टै अनपेक्षित रोग तथा किराहरूको प्रकोप सहनु पर्ने अवस्था छ । यिनै कुराहरूलाई ध्यान दिई जलवायु कृषक पाठशालाको अवधारणा आएको हो । यस खण्डमा जलवायु कृषक पाठशाला सम्वन्धि निम्न विषयहरुमा संक्षेपमा चर्चा गरिएको छ ।

जलवायु कृषक पाठशाला के हो ?

जलवायु कृषक पाठशाला सामान्यतः कृषक पाठशालाको सिद्धान्तमा आधारित विधि हो । विभिन्न विषयहरूमा केन्द्रित भएर कृषकहरू विच एकापसमा सिक्ने र सिकाउने कामको लागि संसारका धेरै ठाउँहरूमा यो विधिलाई प्रयोगमा ल्याउदै आएको पाइन्छ । जलवायु परिवर्तन, त्यसका असरहरू एवं प्रभावहरू र ती प्रभावहरुसंग अनुकूलन हुन आवश्यक ज्ञान, सीप तथा प्रविधि विषयमा केन्द्रित हुने भएकोले यसलाई जलवायु कृषक पाठशाला भनिएको हो । त्यसैले यो पाठशालामा कृषकहरूले जलवायु परिवर्तन र त्यसका असर तथा प्रभावहरू, त्यसबाट सिर्जित समस्याको निराकरण अर्थात अनुकूलन हुने उपायहरु जस्तै जलवायु मैत्री खेती प्रणाली एवं प्रविधिहरू र तिनीहरूको उपयोग गर्ने सम्बन्धि ज्ञान तथा सीप हासिल गर्नेछन् ।

समूहगत छलफल, अनुभवको आदान प्रदान र स्याउखेतीमा गरिने परिक्षणहरू सिकाईका आधारहरू हुन् । त्यसैले यस प्रक्रियामा समूहमा छलफल गर्न र सदस्यहरूविच अनुभवलाई आदान प्रदान गर्न प्रोत्साहित गर्ने तथा आफ्नै स्याउ वगैचामा विभिन्न किसिमका परिक्षणहरू गर्ने कार्यलाई बढी जोड दिइनेछ ।

जलवायु कृषक पाठशाला किन ?

जलवायु भनेको कुनै ठाउँको मौसमको लामो समयको औसत अवस्था हो । खास गरी तापक्रम र वर्षाका दशकौं वा सयौं वर्षहरूको अभिलेख विश्लेषण गरी निकालिएको सरदर अवस्थालाई जलवायु भनिन्छ । विश्व मौसम संघका अनुसार, कम्तीमा ३० वर्ष अवधिको मौसमी आँकडाको औसत अवस्थालाई जलवायु भन्ने गरिन्छ । जलवायु त्यस्ता सूचाकांकहरू सामान्यतया स्थिर नै रहन्छन् । जलवायु परिवर्तन भन्नाले स्थिर रहनुपर्ने जलवायुका सूचाकांकहरू बदलिन थालेको अर्थ लाग्छ । विश्वका विभिन्न स्थानमा स्थापना गरिएका मौसम अवलोकन केन्द्रहरूबाट प्राप्त झण्डै १५० वर्षअवधिको तापक्रमको अभिलेखले पृथ्वीको सतहको तापक्रम स्पष्टरूपमा बढिरहेको देखाएको छ तर त्यो वृद्धिदर सबै ठाउँमा समान भने छैन । जलवायु परिवर्तन एक अनिवार्य प्राकृतिक प्रक्रिया हो जसबाट कुनै पनि प्राणी अछुतो रहन सक्दैनन् । यसको असर तथा प्रभाव कृषिमा आश्रित मानिस, तिनको समुदाय तथा उनले गर्ने कृषि कर्ममा झनै बढी परेको छ । जलवायु परिवर्तन भनेको के हो ? यसका असरहरू के के हुन् भन्ने देखि लिएर त्यसबाट बच्नको लागि दीगो उपायहरू के के हुन सक्छन् ? ती उपायहरूलाई कसरी प्रयोग गर्ने र त्यसबाट कसरी लाभ लिन सकिन्छ भन्ने बारे बुझ्न अति जरुरी छ ।

यिनै कुराहरू सम्बन्धि आवश्यक ज्ञान तथा सीप हासिल गर्दै जलवायु परिवर्तनका असरहरू न्यूनीकरण तथा प्रभावहरुसंग अनुकूलन हुनेगरी दीगो कृषिकर्मका माध्यमबाट समृद्ध जीवनयापन सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउनु जलवायु कृषक पाठशालाको मुख्य उद्देश्य हो ।

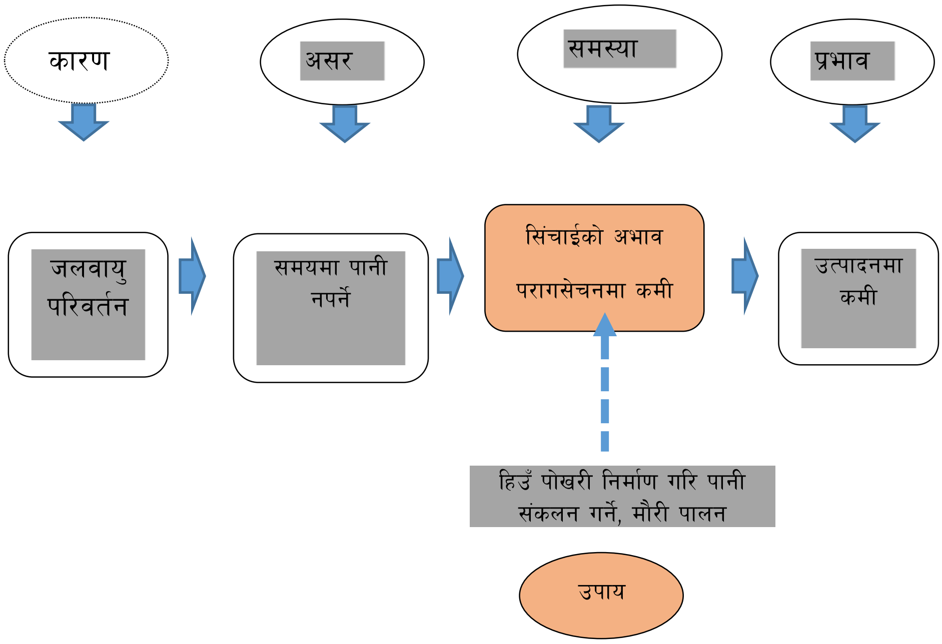

चित्र १ जलवायु परिवर्तन र असरहरू

कहिले:

स्याउ खेतीको प्राकृतिक चक्रमा आधारित भएर वर्ष भरी नै जलवायु कृषक पाठशाला संचालन गर्न सकिन्छ । तथापी समूहका सदस्यहरू र सहयोगी निकायहरू बिच छलफल गरी स्याउ खेतीका कुन कुन अवस्थामा र कुन ऋतु/मौसममा संचालन गर्ने भन्ने कुरा तय गर्ने र आवश्यकता अनुसार सत्रहरू निर्धारण गरी पाठशाला संचालन गर्न सकिन्छ ।

कसको लागि गर्ने:

जलवायु कृषक पाठशाला कृषक समूहमा आवद्द समूह सदस्यहरूको लागि हो । यसकरण यो परियोजनामा आबद्द रहेका कृषकहरू विशेष गरि स्याउ खेतीमा आवद्द यस पाठशालाको प्रारम्भिक लाभग्राही हुन् ।

कसले गर्ने:

यस परियोजनामा कृषि प्राविधिक यस पाठशालाका मुख्य सहजकर्ता हुन् । यी सहजकर्ताको सहयोगमा हरेक कृषक समूहहरू अगुवा कृषक (सह-सहजकर्ता) छनौट गर्दछन् । यी दुवै सहजकर्ता र सह-सहजकर्ताहरूलाई आवश्यक तालिम दिईने छ । तालिम लिईसके पछि सहजकर्ताहरू र सह-सहजकर्ताले कृषक समूहमा गएर स्याउ खेती सम्वन्धी जलवायु कृषक पाठशाला संचालन गर्नेछन् ।

परियोजना समाप्त भए पश्चात सह-सहजकर्ता स्वयंले आवश्यक स्थानीय श्रोतहरूको व्यवस्था गरी कृषक पाठशालालाई निरन्तरता दिन सक्नेछन् । स्थानीय श्रोतहरूको लागि समूहले स्थानीय निकाय र अन्य सरकारी अथवा गैह्र सरकारी सहयोगी निकायहरूसंग सम्पर्क, सहकार्य र समन्वय गर्न सक्नेछन् ।

कृषक समूह/रूपान्तरण संस्थाको जिम्मेवारीः

जलवायु कृषक पाठशालाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि स्वयं कृषक समूहको ठुलो भूमिका हुन्छ । समूहका सदस्यहरूको परिचालन देखि स्थानीय निकाय, संघ संस्था तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरूसंग सम्पर्क समन्वय गर्ने र आवश्यक आन्तरीक श्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्दै भविश्यमा कृषक पाठशालाको निरन्तर संचालन गर्ने सम्मका कार्यहरू समूहको जिम्मेवारी भित्र पर्दछ । परियोजना अवधिमा रूपान्तरणले कृषक समूहलाई स्थानीय तहसंग सम्पर्क र समन्वयमा सहयोग गर्ने, पाठशाला कार्यान्वयनमा सक्रियरूपमा सहभागी हुने तथा परियोजनाको तर्फबाट हुने अनुगमन एवं मुल्याङ्कन र सञ्चालन कार्यमा थप सहयोग पुऱ्याउने छ ।

यसरी नै सहयोगी निकायको रूपमा रुपान्तरणले परियोजनाको तर्फवाट जलवायु कृषक पाठशाला संचालनको लागि समूह परिचालन, न्युनतम श्रोतहरूको व्यवस्थापन, क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिम तथा परामर्शको लागि सहजीकरण गर्नेछ । आवश्यकता अनुरूप कृषकले अन्य निकायहरू (स्थानीय तह, कृषि ज्ञान केन्द्र) बाट स्रोत साधनहरू प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।

कसरी गर्नेः

कृषक पाठशाला भनेको “गर्दै र सिक्दै” जाने विधि हो । समूह छलफल, अनुभवको आदान प्रदान र खेतबारीमा गरिने परिक्षणहरू यस सिकाई प्रक्रियाका मुख्य आधारहरू हुन् । त्यसैका आधारमा जलवायु कृषक पाठशाला संचालन हुनेछन् । सबै सदस्यहरूलाई छलफलमा भाग लिन र आफ्नो सिकाइ तथा अनुभवहरू आदान प्रदान गर्न उत्साहित गरिनेछ । सिकाईका लागि मुख्यरूपमा निम्न चार विधिहरू अवलम्बन गरिन्छ :

नियमित सत्रहरूः

सहभागीहरूद्वारा पाठशाला संचालनका लागि दिन, वार, समय तय भएपछि जलवायु कृषक पाठशालाका वास्तविक सत्रहरू संचालन हुनेछन् । सत्रहरूको शुरु तथा संचालन गर्दा समूहमा भएको छलफल र त्यसको निर्णयको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।

तुलनात्मक अध्ययन/परिक्षणः

कृषकहरूको परम्परागत तरिका र जलवायु अनुकूलनका तरिकालाई तुलनात्मक अध्ययन कृषक पाठशालाको एक प्रमुख सिकाई क्रियाकलाप हो । जलवायु परिवर्तन र त्यसका असरहरू अथवा तिनका उपायहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नका लागि पाठशालाको अवधिमा वालीको वृद्धि चक्रमा उपयुक्त हुने गरी विभिन्न परिक्षणहरू गरिने छन् ।

फोटो १ बाजूरामा फलेको स्याउ फोटो स्रोत इन्टरनेट

कार्यदिन/समापन :

यसका माध्यमबाट खास गरेर समूह भन्दा बाहिरका व्यक्तिहरूले जलवायु कृषक पाठशालामा आर्जन गरेको सिकाईहरू सम्बन्धी जानकारी लिने मौका पाउँछन् । यस दिनमा समूहका सदस्यहरूले आफ्ना अनुभव र आफुले सिकेका कुराहरू सुनाउने र आफु लगायत समूहले गरेका क्रियाकलापहरू (स्थलगत परिक्षण आदी) देखाई सो सम्बन्धी जानकारी दिने तथा अन्तरक्रियाहरू गर्नेछन् । यसका साथै कार्यदिन/समापनको आयोजना गर्दा यसले समूह सदस्यहरू तथा समूह र समाज तथा अन्य व्यक्ति, संघ संस्थाहरूसंग हार्दिकता बढाउन पनि सहयोग पुग्दछ ।

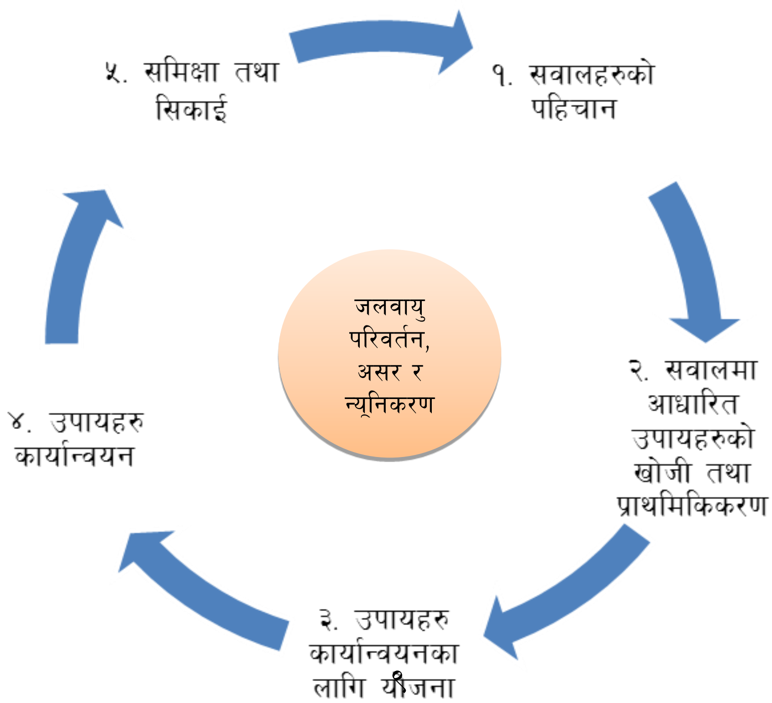

चित्र २ जलवायु कृषक पाठशालाको सिकाई चक्र

३. जलवायु कृषक पाठशालाका सीमा तथा चुनौतीहरू

- जलवायु कृषक पाठशालामा गुणस्तरीय सिकाई आदान प्रदानका लागि मुख्य सहजकर्ता तथा सह-सहजकर्ताको भूमिका, क्षमता र प्रवृती अत्यन्त गहन र महत्वपूर्ण रहन्छ। यसकारण गुणस्तरीय सिकाईका लागि सहजकर्ता स्वयंको ज्ञान, सहजीकरण गर्ने सीप र क्रियाशिलतामा आधारित रहने हुदाँ सहजकर्ताहरूलाई क्षमता विकासका लागि तालिम, अनुशिक्षण र सामग्रीहरू महत्वपूर्ण हुन्छ।
- सफल जलवायु कृषक पाठशालाको लागि सहजकर्ता र कृषक समूहका सदस्यहरूको समय र प्रतिवद्दता जरुरी हुन्छ। स्याउखेती चक्र अनुरूप पाठशाला सञ्चालन हुने हुदाँ पाठशाला सञ्चालनका समयहरू अग्रिम तय गर्न सकिदैन् तर सदस्य र सहजकर्तावीचमा नियमित छलफल र संचार गर्दै कक्षा संचालन गर्न आवश्यक पर्दछ।
- पाठशाला संचालनका लागि एक प्रदर्शन स्थल अथवा सिकाई अभ्यासका लागि वगैचा आवश्यक पर्दछ। उक्त वगैचा स्थानीय समूह स्वयले उपलब्ध गराउनु पर्दछ। वगैचा व्यवस्थापन कसरी गर्ने गर्ने र त्यसवाट प्राप्त हुने लाभको वाँडफाँड कसरी गर्ने भन्ने विषयमा समूह र वगैचा धनी वीचको आवश्यक छलफल र सहमती पाठशाला सञ्चालन पूर्व नै तय गर्नु पर्दछ। यसका लागि सहजकर्ता स्वंयले छलफल सहजीकरण गर्नु जरुरी हुन्छ।

खण्ड ख

स्याउ खेती जलवायु कृषक पाठशाला संचालन तथा सहजीकरण

==

जलवायु कृषक पाठशाला संचालन तथा सहजीकरणलाई तीन मुख्य चरणहरू विभाजन गरि हरेक चरणलाई अलग अलग चर्चा गरिएको छ । ति तीन मुख्य चरणहरू र त्यस अन्तर्गतका सहायक क्रियाकलापहरू निम्न रहेका छन् :

१. पाठशाला संचालनको पूर्व तयारी

२. पाठशाला संचालन तथा सहजिकरण

३. पाठशाला संचालन पश्चात गर्नु पर्ने कार्यहरू

१. पाठशाला संचालनको पूर्व तयारी

जलवायु कृषक पाठशालाको वास्तविक संचालनको शुरुवात यही हो । यस चरणमा समूहहरूको छनौट, सदस्यहरूको रुची, आवश्यकता बुझ्ने देखि लिएर सह-सहजकर्ताको छनौट तथा जलवायु कृषक पाठशाला स्थापना गर्ने सम्मका कार्यहरू पर्दछन् ।

१.१ समूह तयारी भेला

जलवायु कृषक पाठशालाको यो पहिलो चरण हो । यो भेला अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ । परियोजनासंग आवद्ध समूहको वैठक आयोजना गरी यी कार्यहरू गरिनेछ ।

समय	:	२ घण्टा लगभग
सामग्रीहरू	:	न्युजप्रिन्ट, मार्कर पेन, जलवायु परिवर्तन तथा त्यसका असरहरू सम्बन्धि फोटोहरू, निर्णय पुस्तिका, कृषि सामग्रीहरू आदी
भेला स्थल	:	कृषक समूहसंगको परामर्शमा तय गर्ने । सामान्यतः समूहको भेला गर्ने स्थानमा नै यो भेला आयोजना गर्ने ।
सहजकर्ता	:	कृषि प्राविधिक र अगुवा कृषक

न्सकेसम्म, यो भेला कृषक समूहको मासिक बैठकको समय पारेर गरिनेछ । भेलाको लागि समूहका पदाधिकारीहरूलाई परिचालन गर्दै उनीहरूको नेतृत्वमा संचालन गर्नु पर्दछ ।

उपस्थित समूह सदस्य तथा अन्य सहभागीहरूलाई स्वागत गर्दै भेलाको उद्देश्यबारे जानकारी दिने ।

छलफललाई अगाडी बढाउने । छलफलका विषयबस्तुहरू चित्र नं ३ मा दिइएका छन् ।

छलफलका उद्देश्यहरु

१. जलवायु परिवर्तन र असरहरुबारे सचेतना जगाउने

२. भेलाको उद्देश्यबारे जानकारी दिने

३. सम्भाव्य सदस्यहरुको छनौट गर्ने

४. सह-सहजकर्ताको छनौट गर्ने

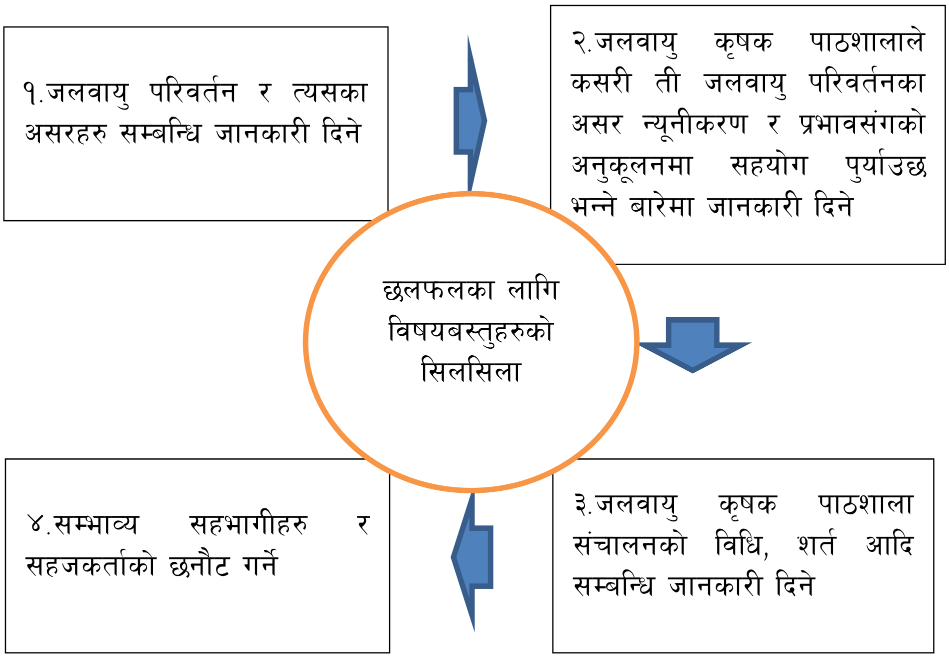

चित्र ३ समुह छलफलका लागि विषयबस्तुहरू

फोटो २ स्याउ जलवायु कृषक पाठशालाको तयारी बैठक, हिमाली गा.पा. वज्रा फोटो नर्जीत कडरा

छलफलपछि, जलवायु कृषक पाठशाला संचालनको लागि इच्छुक सदस्यहरू को को हुन् भनी सोध्ने । सहभागीहरू छनौट भए पश्चात सहभागीहरूको अलग्गै विवरण तयार गर्ने ।

सदस्यहरूको छनौट पछि सह-सहजकर्ताको छनौट गर्ने । सह-सहजकर्ताहरूले गर्ने कार्यहरू सम्बन्धि जानकारी दिई समूहमा छलफल गरी छनौट गर्ने । सहजकर्ता छनौट गर्दा ध्यान दिनु पर्ने वुदाँहरू बाकस १ मा दिईएको छ, हेर्नुहोस् ।

बाकस १ सहजकर्ता छनोट गर्दा ध्यान दिनु पर्ने वुदाहरु

सह-सहजकर्ताहरुको छनौट गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु

क. जलवायु कृषक पाठशाला संचालन हुने समूहबाट हुनुपर्ने साथै समूह सदस्यहरुलाई नै उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने छ ।
ख. समूहको बैठक पुस्तिका लेख्ने तथा पढ्न सक्ने हुनु पर्ने छ ।
ग. सह-सहजकर्ता सम्बन्धित् बिषय वा क्षेत्रमा संलग्न भएको हुनु पर्ने छ ।
घ. स्वयंसेवकको रुपमा काम गर्न इच्छुक हुनु पर्ने ।
ङ. समुहमा अगुवा, सबैलाई समेट्न सक्ने स्वंयमसेवी र सहयोगी भावनाको हुनु पर्ने ।
च. प्रदर्शनी तथा अन्य सामूहिक कार्यहरु गर्न परेमा आफुसंग भएको जमीन उपलब्ध गराउन सक्ने अथवा व्यवस्था गर्न सक्ने हुनु पर्ने ।

छनौट भएका सह-सहजकर्ताको नाम :---
छनौट भएका सह-सहजकर्ताहरूले जलवायु कृषक पाठशाला संचालन सम्बन्धि तालिम प्राप्त गर्नेछन् ।
नोट : *समूह र सहजकर्ताहरू छनौट भइसकेको अवस्थामा माथी उल्लेखित तयारी भेला गर्न जरुरी छैन ।*

१.२ जलवायु कृषक पाठशाला स्थापना

तालिम लिए पश्चात् सहजकर्ताहरूले फेरी समूहसंग छलफल गर्नु पर्दछ । जलवायु कृषक पाठशालासंचालन पूर्व गरिने यो छोटो छलफलमा जलवायु कृषक पाठशाला संचालनका लागि आवश्यक सम्पूर्ण तयारी पुरा गर्नु पर्नेछ ।

समय	:	२ घण्टा
मिति	:	समूहसंग छलफल गरी निश्चित गर्ने ।
सामग्रीहरू	:	उपस्थिति पुस्तिका
सहजकर्ता	:	कृषि प्राविधिक र तालिम प्राप्त सह-सहजकर्ता
सहभागीहरू	:	तयारी भेलाको क्रममा छनौट गरेका समूह तथा सदस्यहरू

यो भेला समूहको मासिक बैठकको समय पारेर गरिनेछ ।
उपस्थित समूह सदस्य तथा अन्य सहभागीहरूलाई स्वागत गर्दै भेलाको उद्देश्यबारे जानकारी दिने ।

उद्देश्यहरु

१. सदस्यहरुको संख्या पुनः निश्चित गर्ने ।
२. पाठशाला संचालनको लागि आधारभूत कुराहरु तय गर्ने ।
३. पाठशालाको प्रभावकारी संचालनको लागि आवश्यक नियमहरु बनाउने ।

सहजकर्ता र सह-सहजकर्ताले समूहसंग छलफल गरी सदस्यहरू विवरण र संख्या निश्चित गर्ने ।

सहभागी हुने सदस्यहरू निश्चित भए पश्चात् सहभागी सदस्यहरूको विवरण तालिका १ अनुसार संकलन गर्ने ।

यो पाठशालाको नाम -------------------------------------- जलवायु कृषक पाठशाला रहनेछ ।

जलवायु कृषक पाठशालाका सहभागी सदस्यहरूको विवरण यस प्रकार रहेका छन् :

तालिका १ जलवायु कृषक पाठशालाका सहभागीहरूको विवरण)

क.सं	**नाम थर**	**ठेगाना**	**लिङ्ग**		**उमेर**	**अपाङ्गता सदस्य भएको/नभएको**	**स्याउको वगैचा क्षेत्रफल र वोट संख्या**
			महिला	**पुरुष**			
१							
२							
३							
४							
५							
६							
७							
८							
९							
१०							
११							
१२							
१३							
१४							
१५							
१६							
१७							
१८							

क्र.सं	नाम थर	ठेगाना	लिङ्ग		उमेर	अपाङ्गता सदस्य भएको/नभएको	स्याउको वगैचा क्षेत्रफल र वोट संख्या
			महिला	पुरुष			
१९							
२०							
२१							
२२							
२३							
२४							
२५							
२६							
२७							
२८							
२९							
३०							

सहभागी सदस्यहरूको विवरणको नमूना तल प्रस्तुत गरिएको छ।

यो पाठशालाको नाम ***सिर्जना जलवायु कृषक पाठशाला*** रहनेछ।

क्र.सं	नाम थर	ठेगाना	लिङ्ग		उमेर	अपाङ्गता सदस्य भएको/नभएका	स्याउको वगैचा क्षेत्रफल र वोट संख्या
			महिला	पुरुष			
१	सम्झना वि.क.	गौशाला-८, महोत्तरी	√		२८	भएको	२ रोपनी, १५वटा
२	भुमिका आले	गौशाला-८, महोत्तरी	√		२७	नभएको	१ रोपनी ८ वटा

सहभागीहरूको उपस्थितिः

मितिः स्थानः

क्र.सं.	नाम थर	पद	हस्ताक्षर
१			
२			
३			
४			
५			
६			
७			
८			
९			
१०			
११			
१२			
१३			
१४			
१५			
१६			
१७			
१८			
१९			
२०			
२१			
२२			
२३			

क.सं.	नाम थर	पद	हस्ताक्षर
२४			
२५			
२६			
२७			
२८			
२९			
३०			

प्रस्तावहरू

१)

२)

३)

४)

५)

पाठशाला संचालनको लागि आधारभूत निर्णयहरू

पाठशाला संचालनको लागि स्थान, प्रदर्शनी स्थल, समय र दिनहरू तय गर्नु पर्ने हुन्छ। समूहमा छलफल गरी यी *कुराहरू बारे निर्णय गर्ने।*

स्थलगत कार्यको लागि स्याउ वगैचा :

पाठशाला संचालन हुने स्थान:

पाठशाला संचालन हुने समय :

पाठशाला संचालनका जम्मा सत्रहरू:

पाठशाला संचालनमा प्रति सत्रमा लाग्ने समय :

अन्तमा समूहमा जलवायु कृषक पाठशालाको प्रभावकारी संचालनको लागि आवश्यक नियमहरू बनाउने। प्रभावकारी पाठशाला संचालाका लागि नमूना नियम वाकस २ मा राखिएको छ।

छलफलबाट बनेका नियमहरू

१)

२)

३)

४)

५)

६)

७)

छलफलबाट बनेका नियमहरु

१) जलवायु कृषक पाठशालामा सम्पूर्ण सत्रहररुमा सवै सहभागीहरु समयमै उपस्थित हुने ।

२) पाठशालामा हुने छलफलमा पालो पालो बोल्ने बानी बसाउने ।

३) ढिलो आउने सहभागीलाई रमाईलो गर्न लगाउने ।

४) आफनो स्याउखेती भएको समस्या र अवसर छलफलमा राख्ने ।

५) कृषक पाठशालामा बनाएको समूह अनुसार विषयबस्तुमा छलफल गर्ने ।

६) कृषक पाठशालाको लागि तोकिएको समय, स्थान र दिनमा उपस्थिति हुने ।

७) सहजकर्ताले तोकिएको समय भन्दा १० मिनट अगाडि उपस्थित हुने ।

८) कुनै कारणले बैठक नबस्ने भएमा सहजकर्ताले २ दिन अगाडि सहभागीहरुलाई जानकारी गराउने ।

९) सदस्यहरुले प्लाष्टिकजन्य सामाग्रीहरुको प्रयोग अत्यन्त न्यून गर्ने र विस्तारै निमूल गर्ने ।

यसका अलावा, सहजकर्ताहरुले तयारीको सिलसिलामा निम्न कुराहरु पनि गर्नु पर्नेछः

१ बजेट योजना तथा व्यवस्थापनः

सामान्यतया पाठशाला संचालनका क्रममा प्रयोग हुने, स्थलगत परिक्षणको आवश्यक स्याउका विरुवाहरु, स्थलगत परिक्षणकालागि स्याउका वोटहरुको छनोट, स्याउको मलजल र काटछाँडका लागि औजार तथा पाठशाला सञ्चालनका लागि सामाग्रीहरु मार्करपेन, मास्किङ्ग टेप, चार्ट पेपर खरिद तथा अरु सामान्य खर्चहरु गर्नु पर्ने हुन्छ । जे जति खर्च हुने, गरिने भए पनि सबै हिसाब किताब गरी श्रोतको व्यवस्थापन समयमै गर्ने ।

२ पाठ्य सामग्रीहरुको व्यवस्थापनः

जलवायु कृषक पाठशालाको लागी प्रयोग हुने प्रविधिसँग सम्वन्धित सामग्रीहरु जस्तैः स्याउका विरुवाहरु, काडछाँडका लागि आवश्य उपकरण तथा सामााग्रीहरु जैविक विषादी एवं मलखाद र कम्पोष्ट मलकालागि ट्राईकोड्रमा, सिचाँइ पोखरी तथा अन्य पठन पाठन सामग्रीहरु जस्तै चार्ट पेपर, स्केल, मार्कर पेन लगायत फिल्ड परिक्षणका लागी सामग्रीहरु आवश्यक पर्दछ । यिनै सामग्रीहरु समयमै उपलब्ध गराउने ।

३ सत्र योजना तयार गर्नेः

सहजकर्ताहरुले कृषक पाठशालाको निश्चित सत्रमा के बिषयमा छलफल गर्ने हो, सो को सैद्धान्तिक पक्ष र व्यवहारिक अभ्यासको तयारी गर्ने । सत्र योजनाको लागी आवश्यक खाका अनुसूची १ मा दिइएको छ, हेर्नुहोस्

१.३ जलवायु कृषक पाठशालाका लागि सिकाईका क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने

समय: ४-५ घण्टा लगभग

सामग्रीहरू: मार्कर, कपी, कलम, फ्लिप चार्ट, ब्राउन पेपर,क्लिप आदी

यो जलवायु कृषक पाठशालाको पहिलो सत्र हो । सहभागीहरू नयाँ उत्साह र उत्सुकताका साथ आएका हुन्छन् । त्यसकारण यो सत्रलाई केही स्मरणीय बनाउदा राम्रो हुन्छ । छोटो उद्‌घाटन सत्र आयोजना गरी समूह भित्रका ज्येष्ठ सदस्यलाई अध्यक्षता गर्न लगाई सहभागीहरूलाई स्वागत, परिचय र जलवायु कृषक पाठशाला सम्बन्धि सामान्य जानकारी सहित टुंग्याउन सकिन्छ । वा टोलका कोही गन्यमान्य व्यक्तिलाई निम्तो गरी अध्यक्षता गराउन सकिन्छ वा समूह समुदायवाट स्थानीय तहमा प्रतिनिन्धित्व गर्ने जनप्रतिनिधीलाई निमन्त्रणा गरी कार्यक्रम सम्बन्धि बोल्न लगाउन सकिन्छ ।

सहभागीहरूलाई पुन: स्वागत गर्ने ।

निम्न विषयहरूबारे छलफल गर्ने भनी सहभागीहरूलाई जानकारी दिने:

१. जलवायु परिर्वतनले खेती प्रणाली तथा जीविकोपार्जनमा पारेका असरहरूको विश्लेषण

२. जलवायु कृषक पाठशालाको लागि सिकाईका क्षेत्रहरूको पहिचान

छलफलको विषय: जलवायु कृषक पाठशालाको लागि सिकाईका क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने

विगत ३० वर्ष यता हावापानी र तापक्रममा आएका परिवर्तनहरू लेख्ने ।	**जलवायु तथा मौसमको परिभाषा** कुनै एक निश्चित स्थान र निश्चित अवधिमा वायुमण्डलीय अवस्थामा हुने आउने परिवर्तन जलवायु हो भने छोटो अवधिको यहि परिवर्तनलाई मौसम भनिन्छ । वर्षा तथा वर्षाका स्वरुप, तापक्रम, वायु, आद्रता, आदि जस्ता वायुमण्डलीय क्रियाकलापमा हुने परिवर्तन यसका उदाहरणहरु हुन् ।

जलवायु परिवर्तनका सूचक तथा असरका केहि उदाहरणहरू	
• गर्मी वा जाडो बढ्नु वा घट्नु	• धेरै वा कम पानी पर्नु अथवा नियमित नपर्नु
• लामो खडेरी हुनु ।	• मुसल धारे पानीले वगैचाको माटो वगाउनु ।
• वर्षा कम भएको ।	• रोग/किराको प्रकोप वढि ।
• हिउँ नपर्नु वा पातलो हिउँ पर्नु	• हावाहुरीले स्याउको हाँगाहरू भाच्ने ।
• स्याउको वोटमा रोग किराहरू देखिनु	• पानीको अभावले महिलाहरुको कार्यवोझ वढ्नु ।
• स्याउ छिटो फूल्ने र छिटो फाक्ने हुनु ।	

विगत र अहिले मौसममा आएको उल्लेखनीय परिवर्तनहरूमा छलफल गराउने⁄ बिगत ३० वर्षको अन्तरालमा मौसममा, स्याउवालीमा तथा प्रकोपमा देखिएका परिवर्तन समूहमा पहिले (तिस बर्ष पहिले) र अहिले (बिगत २⁄३ बर्ष यता) मा छलफल गरी तल दिइएको तालिका २ मा भरी बिश्लेषण गर्ने । मौसमी पात्रोको नमूना फोटा ३मा र मौसमी पात्रो तयार गर्ने विधि बाकस ३ मा राखिएको छ ।

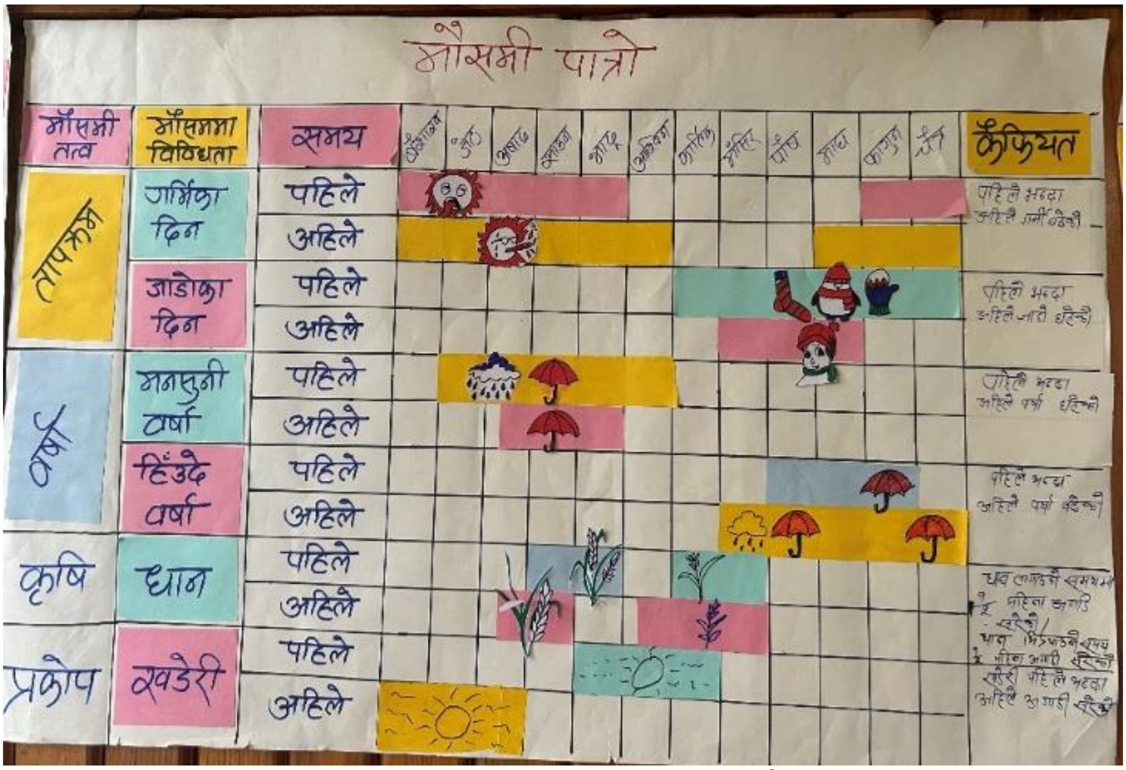

फोटो ३ तालिममा सहभागीहरुले तयार गरेका मौसमी पात्रो

बाकस ३ मौसमी पात्रो तयार गर्ने तरिका

मौसमी पात्रो तयार गर्ने तरिका

सर्वप्रथम मौसमी पात्रो तयार गर्नु उद्देश्य वताउने । सामूहिक छलफल गरेर मनसुनि वर्षा पहिले (करिब ३० वर्ष अगाडि) कुन महिनाबाट शुरु भई कुन महिनामा अन्त हुन्थ्यो भन्ने पहिचान गर्ने । अहिले (२⁄३ वर्ष यता) कुन महिनाबाट शुरु भई कुन महिनामा अन्त हुन्छ पहिचान गर्ने । यदि महिनाको पहिलो हप्ता, दोश्रो हप्ता, तेश्रो हप्ता वा चौथो हप्ताबाट वा सम्म भन्ने समय निर्क्यौल भएमा त्यसको आधारमा महिना लेखिएको कोठालाई चार भाग आधार मानि सोही अनुसार रेखा लगाउने । क्रमिकरुपमा हिउदे वर्षा, जाडो, गर्मी, प्रकोप (बाढि, पहिरो, खडेरी आदिको बारेमा छलफल गरि माथि जस्तै रेखाङ्कन गर्दै जाने । हरेक लाईनको कैफियतमा पहिले र अहिलेमा के कस्तो के फरक देखिन्छ भन्ने उल्लेख गर्दै जाने । अन्तमा एकपटक पुनरावलोकन गर्दै पाठशालाका सवै सदस्यलाई जानकारी गराउने र तपशिलका प्रश्नहरु सोध्दै समिक्षा गर्ने ।

- *जलवायु परिवर्तनको कारण विगत ३० वर्ष पहिले र अहिलेको मौसमी अवस्थामा के कस्तो फरक आएको छ ?*
- *यसले कुन किसिममा प्रकोपमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?*
- *जलवायु परिवर्तनले गर्दा सिमान्तकृत समूह -दलित, एकल महिला र अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा समूहहरुलाई कस्तो प्रभाव पारेको छ ?*

जलवायु परिवर्तनको अवस्था बिश्लेषण गर्ने मौसमी पात्रो

तालिका २ जलवायु परिवर्तनको अवस्था बिश्लेषण (मौसमी पात्रो)

विवरण	समय	वैशाख	जेष्ठ	आषाढ	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मंसिर	पुस	माघ	फाल्गुन	चैत्र	कैफियत
वर्षा														
मनसुनी वर्षा	पहिले													
	अहिले													
हिउँदे वर्षा	पहिले													
	अहिले													
हिउँ	पहिले													
	अहिले													
तापक्रम	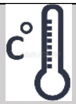													
जाडो दिन	पहिले													
	अहिले													
गर्मी दिन	पहिले													
	अहिले													
प्रकोप														
पहिरो एवं भू-क्षय	पहिले													
	अहिले													
जीविकोपार्जन														
स्याउ फूल्ने र पाक्ने समय	पहिले													
	अहिले													

यसरी नै स्याउखेतीमा गरिने विभिन्न कृषि कर्महरूको आधारमा तल अनुसारको मौसमी पात्रो तयार गर्नुहोस्

स्याउ खेतीको गरिने कृषीकर्मको मौसमी पात्रो

क.सं	कृषि कर्म	महिनाहरू											
		बैशाख	जेष्ठ	असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मार्ग	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र
१	नयाँ बगैचा स्थापना												
१.१	खाडल खन्ने												
	मल हाल्ने												
	बिरुवा रोप्ने												
२	बगैचा व्यवस्थापन												
२.१	गोडमेल												
२.२	सिंचाई												
२.३	मलखाद व्यवस्थापन												
२.४	तालीम												
२.५	काँट छाट व्यवस्थापन												
३	रोग व्यवस्थापन												

क.सं	कृषि कर्म	महिनाहरू											
		बैशाख	जेष्ठ	असार	श्रावण	भाद्र	असोज	कार्तिक	मार्ग	पौष	माघ	फाल्गुण	चैत्र
४	किरा व्यवस्थापन												
५	जलबायु जन्य प्रकोपहरू												
६	फल टिप्नेको वजारीकरण												

स्थानीय प्रकोपहरूको पहिचान

सहभागीहरूलाई स्थानीय जलवायु जन्य प्रकोपहरूबारे सोध्ने र टिपोट गर्ने (जस्तै बाढी, पहिरो, आगलागी, असिना, बालीमा रोग/किरा, पशुपंक्षीका रोग/किरा, सुख्खा, खडेरी आदि ।

प्रकोपहरू

१.

२.

३.

४.

५.

६.

७.

८.

स्थानीय जलवायु जन्य प्रकोपहरूको स्तरीकरण

पहिचान भएका स्थानीय प्रकोपहरुको स्तरिकरण गर्ने तरिका

पहिचान गरिएका जलवायुजन्य प्रकोपहरूलाइ तल तालिकामा दिईए अनुसार जोडागत स्तरीकरण बिधिबाट प्राथमिकीकरण गर्ने । माथि पहिचान गरिएका प्रकोपहरूलाइ ठाडो र तेर्सो दुवै तिर लेख्ने । विगतमा प्रकोपको कारण भएको क्षति र आगामी दिनमा हुन सक्ने जनधनको क्षतिलाई आधार मानेर पालैसंग दुई मध्ये कुन प्रकोप ले बढी क्षति तथा असर गरेको छ छलफल गरि निर्क्योल गर्ने । माथिको अभ्यासमा तेर्सो लाइनमा उल्लेख गरिएका प्रकोपहरू बिचको कोठाहरूमा कति चोटी दोहोरिएका छन् गन्ने र पुनराबृतिमा उल्लेख गर्ने र सबै भन्दा धेरै दोहिरिएका समस्यालाई प्रमुखमानि क्रमैसंग स्तरीकरण गर्ने । प्रस्तुतीकरणको साथै छलफल गरी जलवायु परिर्वतनले खेती प्रणाली तथा जीविकोपार्जनमा पारेका असरहरू मुख्यरूपमा पहिचान गर्ने । अन्तमा तलका प्रश्नहरुमा केन्द्रित हुदै छलफल गर्ने

कुन कुन जलवायु जन्य प्रकोपहरु मुख्य देखिए ?

कृषि बालीमा ती प्रकोपहरुले के कस्तो असर र प्रभावहरु पारेको छ ?

यी प्रकोपका असर तथा प्रभावहरुलाई सहन सक्ने बाली तथा कृषि प्रविधिहरु के के हुन सक्लान् ?

तालिका ३ प्रकोपको स्तरीकरण

पहिचान भएका प्रकोपहरू		१	२	३	४	५	६	७	कैफियत
१									
२									
३									
४									
५									
६									
७									
पुनरावृति (Repitition)									
स्तरीकरण (Ranking)									

फोटो ४ समुदायमा गरिएको जलवायु जन्य प्रकोप स्तरीकरणको नमूना

<u>सहजीकरण</u>

- जलवायु परिवर्तनले हाम्रो स्याउ खेती प्रणाली तथा जीविकोपार्जनमा कस्तो असर पर्यो भनी सोध्ने । सोधेको प्रश्नलाई ब्राउन पेपरमा लेखेर सबैले देखिने गरी भित्तामा टाँस्ने ।
- विषयगत स्पष्टताको लागि सहजकर्ताले जलवायुमा आएको परिवर्तन र त्यसका असरहरू सम्बन्धी उदाहरण दिएर चर्चा गर्ने ।
- समूह सदस्यहरू विच छलफल चलाउने र छलफलबाट आएका कुराहरू लेख्ने । अन्तमा छलफलको पहिचान भएका जलवायु परिवर्तनले खेतीपातीमा र जीविकोपार्जनमा ल्याएको असरहरूलाई टिपोट गर्ने ।

जलवायु परिवर्तनले खेती प्रणाली तथा जीविकोपार्जनमा पारेका असरहरू	**जलवायु परिवर्तनले स्याउ खेती प्रणाली तथा जीविकोपार्जनमा पारेका असरहरूको केही उदाहरणहरू**
✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓ ✓	• पहिला स्याउ फल्ने स्थानमा स्याउ फल्ने छोड्ने । • स्याउको उत्पादन घट्नु । • नयाँ किराहरू र रोगहरूले स्याउको क्षति पुर्याउनु । • हिउँ कम पर्ने र सिचाईका लागि पानीको अभाव । • स्याउ छिटो फुल्ने र फाक्ने

नोटः जलवायु परिवर्तनका असरहरू सम्बन्धी छलफल गर्दा जीविकोपार्जनका मुख्य श्रोतहरूलाई केन्द्रविन्दुमा राखेर गर्नु पर्दछ।

जलवायु परिवर्तनका असरहरूसंग सामनाका लागि अनुकूलनका उपायहरू पहिचान

जीविकापोर्जनको श्रोतहरूको पहिचान, जलवायु परिवर्तन र असरहरू सम्बन्धी छलफल गरे पछि असर तथा प्रभावको सामना गर्न अनुकूलन उपायहरूको पहिचानका लागि समुदायमा प्रचलित अभ्यासको खोजी र आउने दिनहरूका लागि आवश्यक पर्ने सीप तथा ज्ञानको पहिचान गर्न छलफल अगाडी बढाउने ।

पहिलो, जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई सामना गर्न समुदायमा अभ्यास भएका अनुकूलन उपायहरू, अभ्यासहरू तथा प्रविधिहरू सम्बन्धी छलफल गर्ने । छलफलबाट आएका कुराहरू लेख्ने ।

समुदायमा अभ्यास भएका प्रविधि र प्रयासहरू

दोस्रो यदि कृषकहरूले जलवायुजन्य प्रकोपले सहनसक्ने स्याउका प्रजातीहरू तथा तिनका बिशेष जातहरू प्रयोग गरेका भए वा जानकारी भए छलफल गरी तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने ।

क.स	स्याउका जातहरु	जात (स्थानीय/उन्नत जात)	विशेष गुण (जस्तैः जाडो सहने, खडेरी सहने, धेरै वर्षा सहने, रोगकिरा सहने, कम उचाई हुने आदि)
१			

जलवायु अनुकूलनको लागि कुनै प्रविधि प्रयोग गरेको भए छलफल गरी टिपोट गर्ने

१...

२. ....

३. ....

४. ....

५...

६ ....

७ ....

तेस्रो, जलवायुमा भइरहने परिवर्तन र तिनका असरहरूसंग जुध्न के कस्तो सीप तथा ज्ञानको आवश्यक छ भन्ने बारेमा समूहमा छलफल गर्ने । छलफलबाट आाएका कुराहरू लेख्ने । जलवायु परिवर्तन र तिनका असरहरूसंग जुध्न के कस्तो सीप तथा ज्ञानको आवश्यक छ छलफल गर्ने ।

चौथो, आवश्यक ज्ञान तथा सीपको आधारमा सिकाईको क्षेत्र प्राथमिकिकरण गर्ने । यसरी प्राथमिकिकरण गर्दा बजारको माग, खाद्य सुरक्षा एवं समूह सदस्यहरूको प्राथमिकता, स्थानीय प्रकोपको प्राथमिकीकरणआदिलाई पनि आधार मान्न सकिन्छ । नमूना सिकाईका प्राथमिक क्षेत्रहरू र पहिलो ऋृतु/मौसमका लागि छनोट भएका बाली वा प्रविधिका नमूना

सिकाईका प्राथमिकता क्षेत्रहरू

१.
२.
३.
४.
५.

पहिलो ऋृतु/मौसमको निम्ति छनौट गरिएको बाली वा प्रविधि

सिकाईका प्राथमिकता क्षेत्रहरु

१) रोग किराको रोकथाम तथा व्यवस्थापन

२) स्याउको तालिम

३) सिंचाई

४) फल तिप्ने र फलको गेडिङ्ग गर्ने

५ स्याउको वगैचा व्यवस्थापन

उदाहरणः पहिलो मौसममाका लागि छनोट भएका प्रविधि

स्याउका वगैचा व्यवस्थापन : मलजल, रोगकिरा व्यवीथापन र हाँगाँ काडछाँड

सिकाईका प्राथमिकताका क्षेत्रहरु र पहिलो ऋृतु/मौसमका लागि छनोट भएका बाली वा प्रविधि

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई छलफलका विषयहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने । धन्यवाद सहित सत्र समाप्त भएको जानकारी दिने ।

सिकाईहरू:	**सिकाईका केहि उदाहरणहरू** १)हिउँ पोखरी २)हाँगाहरूको काँठछाड तथा तालिम गर्ने ३) फल टिप्ने तथा भण्डारण गर्ने ४)बिउ उमार्ने प्रविधि, ज्ञान, सीप बारे जानकारी ५)तुलनात्मक विधिबारे सिकाई ।

अर्को सत्रको लागि तयारी

छलफलको विषय: बाली वृद्धि विकास पात्रो र बाली अवधिभरको योजना निर्माण

मिति: समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

आवश्यक सामग्री: न्युज प्रिन्ट , मार्कर पेन, फ्लिप चार्ट आदी

सहजकर्ताले परियोजनामा व्यवस्था भए अनुरूप समन्वय गरी सत्रमा चाहिने सिकाई सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्ने ।

२. पाठशाला संचालन र सहजीकरण

यस अन्तर्गत नियमित रूपमा संचालन गरिने सत्रहरू पर्दछन् । नियमित सत्रहरूकै क्रममा स्थलगत परिक्षण तथा प्रदर्शनी, स्थलगत दिन र अन्तरसमूह छलफल जस्ता क्रियाकलापहरू गरिनेछन् ।

जलवायु कृषक पाठशालाका नियमित सत्रहरू

सहजकर्ता र सह-सहजकर्ता कृषक समूहका सदस्यहरूको सहभागीतामा तपशिल वमोजिमका स्याउ खेती सम्वन्धी निम्न विषयहरूमा पाठशाला सञ्चालन गर्न सक्नु हुने छ ।

सत्र	विषयवस्तुहरू	उपशिर्षकहरू	कैफियत
१	लैगिक तथा सामाजिक सामावेशीकरण विश्लेषण	• सामाजिक सामावशीकरण विश्लेषण • लैगिक सम्वन्ध (भूमिका विश्लृषण)	
२	स्याउको वगैचा व्यवस्थापन	• माटो चेकजाँच र वगैचाहरूको रेखाकंन • स्याउका जातहरू र स्थानीय जातहरू	
३	स्याउको तालिम	• स्याउका विरुवाहरूलाई तालिम गर्ने • तलिम गर्ने औजारहरू	
४ र५	हाँगाकाठछाँठ, मल र सिचाई	• हाँगाकाठछाँठ • वोडो पेष्ट लगाउने ।	

सत्र	विषयवस्तुहरू	उपशिर्षकहरू	कैफियत
		• जैविक मल तथा झोल मलहरू तयारी गर्ने • कम्पोष्ट मल • थोपा सिचाँई र अन्य पानी किफायती प्रविधिहरू • हिउँ पोखरी	
६ र ७	रोग र कीरा व्यवस्थापन	• जैविक विषदी • विभिन्न पासोहरू र लुयर • रोग व्यवस्थापन • किरा व्यावस्थापन	
८ र ९	पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधि	• फल टिप्ने र वर्गीकरण गर्ने • भण्डारण तथा प्याकेजिंङ्ग गर्ने (शुन्य उर्जा भण्डार) • वजारीकरण	
९	कृषक दिवस मनाउने	• जलवायु कृषक दिवसका लागि सिकाईमा आधारित क्रियाकलापहरू (नाटक, गीत, प्रविधि प्रदर्शन आद्धिद तयारी गर्ने • छिमेकी समूह तथा अन्य सेवाप्रदायक तथा स्थानीय औपचारिक तथ अनौपचारिक नेतृत्वहरूको आमन्त्रण गर्ने • सिलसिलेवार र व्यवस्थित कार्यक्रम तयार गरि कृषक दिवस मनाउने ।	

सत्र संख्या : १

सत्र योजना : लैगिंक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण विश्लेषण

क. सामाजिक समावेशीकरण विश्लेषण

परिचय:

नेपालको सामाजिक संरचना वहुजातिय, वहुभाषीक र वहुसाँस्कृतिक रहेको छ । भूगोल, भाषा तथा जातका कारणहरूवाट समुदायका सिमान्तकृत सदस्यहरू सामाजिक वहिस्करणमा परिरहेका छन् । यसले गर्दा समुदायमा उपलव्ध सामुदायिक स्रोत र सेवाहरूमा उनीहरू पहुँच पुग्दैन् र लाभहरूवाट पनि उनीहरू वञ्चीत हुन्छन् । यसरी नै समुदायमा हुने विकासका कार्यहरूमा उनीहरू न्यूव सहभागी हुने र निर्णय प्रक्रियामा उनीहरूको विरलै सहभागिता हुन्छ । तसर्थ, सामाजिक समावेशीकरणबाट गाउँको सामाजिक संरचनाहरू सम्बन्धि यथार्थ वस्तुस्थितिको जानकारी प्राप्त गर्ने कोशिस गरिन्छ । यसले गर्दा जलवायु परिर्वतन पाठशालामा संलग्न हुने र भएका सहभागीहरू चयन सामाजिक संरचनालाई समेत मध्यनजर गरी उनीहरूलाई सहभागी वातावरण मिलाउन जरुरी हुन्छ र यो विश्लेषणले उनीहरूलाई आत्मसाथ गर्न सहयोग पनि पपुग्दछ ।

उद्देश्य : यो अभ्यास पश्चात,

- जलवायु कृषक पाठशाला सञ्चालनमा सहभागी भएका सदस्यहरू सामाजिक बनावट बारे जानकारी हासिल हुनेछ ।
- सामाजिक समावेशीताका आधारमा पाठशालामा को को सहभागि भए र को को वञ्चित भए भन्ने लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्दछ ।

समयावधि : २ धण्टा ा

आवश्यक सामाग्री : ब्राउन पेपर, मार्कर, मास्किन टेप र स्केल

कार्यविधि :

- जलवायु कृषक पाठशाला सञ्चालन हुने वस्तमा भएका विभिन्न जात तथा जनजातीको सामाजिक बनावट सम्बन्धमा के कस्तो छ र के कति घरधुरीहरू रहेका छन् सहभागीहरू सँग छलफल गर्ने र संख्या एकिन गर्ने ।
- छलफलमा आएका बिवरणहरू सामाजिक समावेशिकरण तालिका बमोजिम टिपोट गरी सामाजिक समावेशिकरण विश्लेषणको तालिका तयार गर्ने ।
- तालिकाको निकर्षको आधार कुन कुन जात र जनजातीहरूको सहभागिता देखियो ? किन उनीहरूले अवसर पाए भन्ने विषयमा छलफल गर्ने

सामाजिक समावेशीकरण विश्लेषण तालिका

क.सं.	जात / जनजातीय समूह	संख्या (करिव)	प्रतिशत	कृषक समूहमा आवद्ध	प्रतिशत
१	ब्राह्मण				
२	क्षेत्री				
३	आदिवासी / जनजाति				

	(जातिको नाम लेख्नुहोस्)				
४	**दलित**				
५	**मधेशी**				
	जम्मा				

ख. लैगिंक (सम्वन्ध) भूमिका विश्लेषण

परिचयः

नेपालको विद्यमान कृषि प्रणालीहरूमा स्याउ खेती व्यवसाय एक अभिन्न अंगको रही आएको छ । यो व्यवसाय सञ्चालनका लागी गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरूमा परिवार महिला र पुरुष सदस्यहरूको सामुहिक योगदान रहदै आएको छ । लैङ्गिक भूमिका विश्लेषण अभ्यासले स्याउ खेती व्यवसायका मूख्य मूख्य क्रियाकलापहरूमा महिला र पुरुषको भूमिकाका र संलग्नताका बारेमा समूहका सदस्यहरूलाई अनुभूत गराउन सकिनेछ ।

उद्देश्य : यो अभ्यास पछि सहभागीहरू निम्न कार्य गर्न सक्षम हुनेछन,

- स्याउ खेती व्यवसायमा गरिने विभिन्न क्रियाकलापहरूमा महिला र पुरुषको भूमिका र सहभागीता देखाउन ।
- कृषक पाठशालामा लैङ्गिक सन्तुलन कायम गदै महिलाको सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने ।

कार्यविधि :

- लैङ्गिक अवधारणा र विकासका लागि लैङ्गिक अवधारणको महत्वबारे प्रकाश पादै स्याउ खेती व्यवसायमा महिला र पुरुषले गर्ने कार्यहरूको सम्बन्धमा संक्षिप्त छलफल गर्ने ।
- स्याउ खेती गर्दा गरिने क्रियाकलापहरूका सम्बन्धमा सहभागीहरूलाई सोध्ने ।
- ब्राउन पेपरमा सम्पूर्ण अभ्यास/प्रचलित व्यवहारलाई सोधखोज गरी सूचीबद्ध गर्ने ।
- सूचीमा भएका क्रियाकलापहरू मध्ये लैङ्गिक आधारमा सम्पादन गरिने कार्यहरूको सहभागीतात्मक रूपमा प्रतिशत निर्धारण गरि टिपोट तालिकामा दिए बमोजिम लैङ्गिक भूमिका विश्लेषण तालिका तयारी गर्ने ।
- प्रत्येक क्रियाकलापमा महिला र पुरुषहरूको कति प्रतिशत संलग्नता छ भन्ने कुरा सहभागीहरूबाट नै निर्धारण गर्न लगाउने ।
- कस्को काम कम वा वढी देखियो ? महिला पुरुषले गर्ने काममा फरक देखिएको होला ? यसलाई कसरी यो कामको वाडफाँडलाई न्यायिक वा सन्तुलित वनाउन सकिन्छ होला ?

लैङ्गिक भूमिका विश्लेषण तालिका

क्र.सं.	स्याउ खेती**सँग सम्बन्धित कार्यहरू**	**जम्मा**	**कार्यहरूको लैङ्गिक विश्लेषण**	
			महिला (%)	**पुरुष (%)**
१		१०० %		
२		१०० %		
३		१०० %		
..		१०० %		

क्र.सं.	स्याउ खेती**सँग सम्बन्धित कार्यहरू**	**जम्मा**	**कार्यहरूको लैङ्गिक विश्लेषण**	
			महिला (%)	**पुरुष** (%)
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
		१०० %		
जम्मा		**१०० %**		

द्रष्टव्य : सम्पूर्ण प्रक्रियामा महिला सहभागीता सुनिश्चित गदै सहजीकरण गर्नुपर्दछ । जलवायु कृषक पाठशालाको यो प्रारम्भिक चरण भएकोले केहि महिला कृषकहरू कतिष्य ठाउँमा पुरुष सँग समूह अभ्यासमा सहभागी हुन हिच्किचाउन सक्दछन् । यस्तो अवस्थामा महिला मात्र सहभागी भएको उप-समूह पनि बनाउन सकिन्छ । निरक्षर कृषकलाई राम्रोसँग बुझाउनका लागि बढी मात्रामा चित्रात्मक क्रियाकलापहरू उपयोगी हुन सक्दछन् ।

जलवायु कृषक पाठशालाका नियमित सत्रहरू

सत्र २: स्याउको वृद्धि विकास पात्रो, आगामी सत्रहरू र तुलनात्मक अध्ययनको योजना

मितिः......................

समयः २-३ घण्टा

सामग्रीहरू : न्युज प्रिन्ट, मार्कर, कृषि सामग्री

सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

पहिलो सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थिति दर्ता पुस्तिका

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)

३)

४)

निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको समिक्षा :

सहजकर्ताले अघिल्लो बैठकमा भएका छलफलहरूको बारेमा सोध्ने, १० मिनेटजति छलफल गराउने र आएका बुँदाहरूको टिपोट गर्ने

१

२

३

४

५

आजको सत्रमा स्याउ बालीको बृद्धि पात्रो र मौसम/याम भरिको योजनामा छलफल गर्दैछौ भन्ने जानकारी दिने र पहिलो ऋतु/मौसमको लागि के सिक्ने भन्ने निर्णय गरि बाली प्रविधिको वृद्धि विकास पात्रो तयार गर्नु पर्दछ र यो अभ्यासले बालीको वृद्धि अवस्था अनुरूप गरिने कृषि कर्ममा आधारित भई बालीको वृद्धि विकास पात्रो तयार गरी कृषकहरूको विद्यमान तरिका केलाउन मद्दत गर्दछ। यस अभ्यासले सहजकर्ता तथा सहभागीहरूलाई स्याउ बाली व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रचलित तौर तरिका बारे जानकारी उपलब्ध गराउँदछ। यस अभ्यासले कृषक पाठशालामा गरिने अध्ययनका लागि विद्यमान तरिका पहिचान गरी त्यसमा निहित समस्याहरू समाधानार्थ गरिनु पर्ने परीक्षणहरू पहिचान गर्न र पाठ्यक्रममा समावेश गर्नु पर्ने विषयवस्तु निर्क्यौल गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ।

कार्यविधि

- ☐ स्याउ बालीको विरुवा रोप्ने, वगैचा व्यवस्गापन गर्ने, मल तथा सिचाँई, रोग किरा व्यवस्थापन र फल टिप्ने अवस्थासम्म स्पष्ट छुट्टयाउन सकिने विभिन्न वृद्धि विकासका अवस्थाहरू निर्धारण गरी सूचि तयार गर्न लगाउने।
- ☐ त्यस्तो सूचिलाई तलको फाराममावृद्धि विकासका अवस्था लेखिएको पहिलो लाइनको तलको हरफमा बायाँबाट दायाँतर्फ शीर्षकको रूपमा एउटा कोठामा एक वृद्धि विकास अवस्था राख्ने। सो भन्दा तल्लो हरफको कोठा मा सो वृद्धि विकास अवस्थाको समय अवधि लेख्ने। कृषकहरूले बीउ रोपणदेखि बाली भित्र्याउँदासम्म गर्ने गरेको सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू फारमको विवरण महलको कृषिकर्म खण्डमा सूचिवद्ध गर्ने। क्रियाकलापहरूको सूचीतयार गर्दा सहजकर्ताले बढी भन्दा बढी क्रियाकलाप ल्याउन सहभागीलाई सहजीकरण गर्नु पर्दछ।
- ☐ त्यस्तै स्याउ बालीमा देखिने गरेको रोग/कीरा, पोषकतत्वको कमी र प्रतिकूल मौसम आदिले गर्दा के कस्ता समस्या/प्रकोप देखिने गरेका छन् तिनको विवरण कुरा फारामको विवरण महलको समस्या/प्रकोप खण्डमा सूचिवद्ध गर्ने।
- ☐ समस्या/प्रकोप निवारण गर्न के कस्ता व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्ने गरेका छन् सो फारमको विवरण महलको समाधान/व्यवस्थापन खण्डमा सूचिवद्ध गर्ने।
- ☐ सूचीबद्ध गरिएका कृषिकर्म, समस्या/प्रकोप र समाधान/व्यवस्थापनका उपाय कुन वृद्धि विकास अवस्थामा प्रयोग गर्न सकिन्छ सो फारामको सम्बन्धित कोठा मा संकेत (√) गर्ने। मात्रा/तयारी महलमा सो कृषिकर्म, समस्या/प्रकोप र समाधान/व्यवस्थापनका उपायको परिमाणात्मक विवरण टिपोट गर्ने। कैफियत महलमा केहि थप पुष्ट्याई भए टिपोट गर्ने।
- ☐ उक्त फारमलाई सम्पूर्ण सहभागीको सहमतिमा अन्तिम रूप दिने र यो फारम नै तुलनात्मक अध्ययन परीक्षणका लागि विद्यमान तरिकाको आधार बन्दछ।
- ☐ निरक्षर कृषकहरूका लागि पात्रोमा अभ्यास वा सामग्रीको चित्र बनाएर देखाउंदा राम्रो हुन्छ। जस्तै मलखादको प्रयोग जनाउन मलखादको बोरा र कीटनाशक प्रयोग जनाउन स्प्रेयरको चित्र बनाउँदा राम्रो हुन्छ।

- ☐ यसरी बालीपात्रो तयार गरी सकेपछि सहजकर्ताले बाली व्यवस्थापनको विविध पक्षमा भएका कमजोरीहरू र सुधारको संभावना पहिचान गर्न समूह कृषकहरूलाई सहजीकरण गर्नु पर्दछ ।
- ☐ सुधार गर्न प्रस्तावित तौरतरिकाहरूलाई पछिल्लो फारममा उल्लेख गर्ने ।

छलफलका लागि प्रश्नहरू:

- ☐ यस स्याउ खेतीको विरुवा उत्पादन देखि स्याउको फल बिक्री गर्ने अवस्थासम्म स्पष्ट छुट्टिने बृद्धि र विकासका अवस्थाहरू कुन कुन हुन् ?
- ☐ यस बालीको खेती गर्दा कुन कुन कृषि कर्महरू गर्नु हुन्छ ? कहिले, कसरी, कति मात्रामा र कति पटक गर्ने गर्नु हुन्छ ?
- ☐ यस बालीको खेतीगर्दा कुनकुन समस्या/प्रकोप कहिले, कति मात्रामा सामना गर्ने गर्नु भएको छ ?
- ☐ ती समस्या र प्रकोपहरूको समाधन/व्यवस्थापन गर्न के कस्ता उपायहरू कहिले, कसरी, कति मात्रामा र कति पटक अपनाउने गर्नु भएको छ ?

यी प्रश्नहरूलाई अनुसरण गर्दै स्याउ वालीकोवृद्दि विकास पात्रो तयार गर्नु पर्दछ । यस पात्रो तयार गर्नका लागि

बृद्धि तथा बिकास पात्रो

स्याउको जात :

क्र.सं	कृषि कर्म	कहिले	कति (मात्रा)	कसरी	कैफियत
	मलखाद तथा माटो व्यवस्थापन				
	गोबर मल				
	म्युरिट अफ पोटास				
	शुक्ष्म खाद्य तत्वको प्रयोग				
	सिंचाई तथा गोडमेल				
	रोग किरा समस्याहरू र समाधान				
	रोग १ २ ३				
	किरा १				

क्र.सं	कृषि कर्म	कहिले	कति (मात्रा)	कसरी	कैफियत
	मलखाद तथा माटो व्यवस्थापन				
	२ ३				
	अन्य बिकृति १ २ ३				
	जलबायु जन्य प्रकोपहरू १ हिमपात २ असिना ३ खडेरी ४ अति बर्षा ६ पहिरो एवं भू-क्षय				
	स्याउ बजारीकरण				
	उत्पादन पछि				
	सफा गर्ने				
	छनौट गर्ने				
	अनाबश्यक भाग हटाउने				
	वर्गिकरण गर्ने				
	प्याकेजिंग गर्ने				

सहजकर्ताको लागि बाली वृद्धि विकास पात्रो कृषक पाठशालाको आवश्यकता पहिचान गर्ने माध्यम वा तरिका हो । सहजकर्ताले वृद्धि विकास पात्रोमा पहिचान गरिएका विद्यमान तरिकाहरूको अभिलेख आफ्नो डायरीमा सूचिकृत गर्ने । त्यस सूचिमा सुधार गर्नु पर्ने महत्वपूर्ण कुराहरू पहिचान गरी रोपाई पूर्व सामूहिक छलफलबाट र रोपाई पश्चात कृषि पर्यावरणीय विश्लेषणको निर्णयको माध्यमले ती कुराहरू अवलम्बन गर्न सहजीकरण गर्ने । सम्पूर्ण चरणमा सबैलाई सक्रिय सहभागी गराउन सहजीकरण गर्नुपर्दछ । यस प्रक्रियामा एक वा दुई कृषकको प्रभुत्वलाई पन्छाउनु पर्दछ तर उनीहरूका अभ्यास गलत छन् भनेर कहिल्यै भन्नु हुँदैन । बाली वृद्धि विकास पात्रो बनाउने क्रियाकलापमा अधिकांश कृषक सहभागी हुनै पर्दछ । कृषकलाई सोधेर सहजकर्ता आफैले बनाउनु हुँदैन । सहजकर्ताले कृषक सहभागीले भनेको कुरा जस्ताका त्यस्तै टिपोट गर्न सघाउनु पर्दछ ।

ऋतु/मौसम भरिको सत्र योजना र तुलनात्मक अध्ययन परिक्षण :

स्याउ बाली बृद्धि पात्रोको आधारमा बालीको अवधि भरिमा कति चोटी के के बिषयमा पाठशाला आयोजना गर्ने भन्ने छलफल गरी मिति तय गर्ने (यो तालिका सिक्दै जाँदा सबैको छलफलबाट हेरफेर पनि गर्न सकिनेछ) । जलवायु कृषक पाठशालाका सहभागीहरूलाई सिक्न, सहजीकरण गर्न आधारभूत अध्ययन परिक्षणहरू स्थापना गर्नु पर्दछ । खोजपूर्ण सिकाइ, गरेर सिक्ने, अनुभव गरेर विश्वास गर्ने जलवायु कृषक पाठशालामा सिकाइको मुख्य पाटो हो । कृषक आफैले अध्ययन गर्ने र आफ्नै अवलोकनबाट सिक्ने तथा प्राप्त परिणामलाई आत्मसात गर्ने भएमा मात्र उपयुक्त प्रविधिको विस्तार सम्भव छ । तसर्थ जलवायु कृषक पाठशालाका अध्ययन परीक्षणहरू पाठशालाका सहभागीहरूको लागि बाली सम्बन्धी अध्ययन गर्ने पाठ्य पुस्तकको रूप हो । जलवायु कृषक पाठशालामा गरिएका परीक्षणहरूको हरेक पाठशालाको दिन अवलोकन गरिने भएकोले पाठशालाको सुरुवातमै अध्ययन परीक्षण सम्बन्धी विषय निर्धारण गर्नु पर्दछ । यस अन्तरगत मुख्यरूपमा विद्यमान तरिका तथा सुधारिएको तरिकाको तुलनात्मक अध्ययन आउँछ ।

तुलनात्मक अध्ययनहरू बालीको अवस्था अनुसार र पर्यावरणीय बिश्लेषण अनुसार थपघट गर्न सकिनेछ । तर यस्ता परिक्षणलाई कृषकहरूले सजिलै गर्न सक्ने खालका हुनु पर्दछ । बाली अनुसार परिक्षणहरू फरक पर्न सक्छन तर केही सम्भाव्य तुलनात्मक परिक्षणहरू निम्न हुन सक्छन् ।

- फल टिप्ने, वर्गीकरण गर्ने र भण्डारण गर्ने तौर तरिका
- फलको प्याकेजिङ्ग गर्ने र वजारीकरण गर्ने ।
- बेर्नाको उमेर
- छापो र मलखादको प्रयोग
- सिंचाई प्रणाली प्रयोग गर्ने
- रोगकिरा व्यवस्थापनका फरक फरक तरिकाहरू प्रयोग गर्ने (फेरोमन पासो, बनस्पति जन्य बिषादी, ...)
- हाँगाहरूको काँट छाँट
- सहजकर्ताले परियोजनासंग समन्वय गरि पाठशालाको लागि चाहिने सामग्रीहरूको व्यबस्थापन गर्नु पर्दछ ।
- पाठशाला सहजकर्ताले सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि मौसम/याम भरिका लागि गरिने तुलानात्मक अध्ययनको योजना तालिका ८मा तयार गर्नु पर्दछ र सोही अनुरूप अन्य सत्रहरू

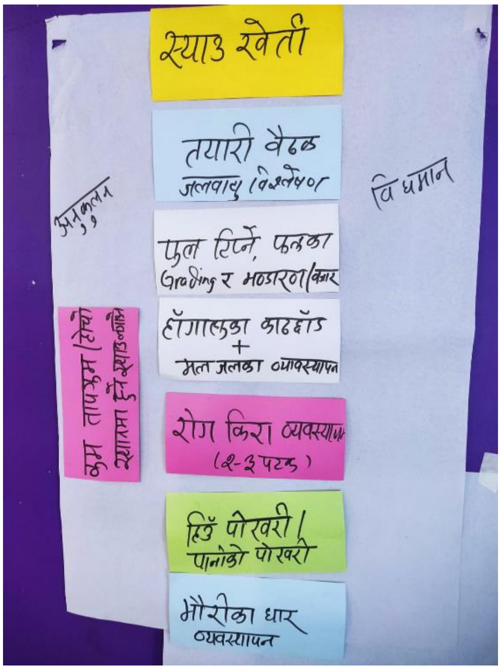

चित्र ४ पाठशालाका लागि सम्भावित विषयवस्तुहरु

तालिका ५ ऋतु/मौसम भरिको सत्र योजना

सत्र र बिषय	मिति	तुलनात्मक अध्ययनको योजना
१.		
२		

ऋतु/मौसम भरि गरेको सत्रको सारांस

यस तालिकामा स्याउ खेती जलवायु कृषक पाठशालामा गरिएका हरेक क्रियाकलापहरू विवरण भर्दै जाने ।

विवरण	वृद्धि विकास अवस्था									मात्रा र तरिका	कैफियत
विरुवाको अवस्था											
मिति											
कृषि कर्महरू											
१											
२											
३											
समस्या र प्रकोप											
१											
२											
३											
समाधान र व्यबस्थापन											
१											
२											
३											

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई छलफलका विषयहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने । धन्यवाद सहित सत्र समाप्त भएको जानकारी दिने ।

सिकाईहरूः

अर्को सत्रको लागि तयारी

छलफलको विषय :

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

आवश्यक सामग्री :

सहजकर्ताले परियोजना सँग समन्वय गरी सत्रमा चाहिने सिकाई सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्ने ।

सत्र ३:.....................................

(नोटः दोस्रो सत्रदेखि जलवायु कृषक पाठशाला प्राविधिक विषयमा केन्द्रित हुनेछ । विषयगत हिसाबले सत्र संचालनका लागि आवश्यक सामग्रीहरू, सत्रको उद्देश्य र त्यही अनुसार सिकाईका उद्देश्यहरू फरक फरक पर्न सक्छन् । सहजकर्ताले त्यही अनुसार तयारी गर्नु पर्नेछ ।)

मिति :......................समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

स्थान :

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

दोस्रो सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका

क.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)
२)
३)
४)
५)

निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको समिक्षा :

सहजकर्ताले अघिल्लो बैठकमा भएका छलफलहरूको बारेमा सोध्ने, १० मिनेटजति छलफल गराउने र आएका बुँदाहरूको टिपोट गर्ने ।

१
२

३
४
५
६

मौसमी अवस्थाः

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरि टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको, घटेको, चिसो वढेको, घटेको) पानी परेको, नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

माटोको चिस्यान :

माटोको किसिम........................... *चिस्यान अवस्था*........................

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयबस्तुको जानकारी दिने र उक्त विषयमा सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने । छलफलबाट आएको ज्ञान, सीप र अनुभवहरूलाई टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि पनि गराउन सकिन्छ र बढी प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सीपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१

२

३

४

५

६

७

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रवर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत/अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका लागू गर्नुपर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात् सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।

आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरू:

तालिका ६ तुलनात्मक अध्ययन क्रियाकलाप

क. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	तुलनात्मक अध्ययन	
		विद्यमान कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन / उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			
६			
७			
८			
९			
१०			

नोट : *यो तालिकामा आजको सत्रमा अभ्यास गरिएका सबै क्रियाकलापहरू टिपोट गरिनेछ, तर तुलानात्मक अध्ययन गर्दा २ देखि ३ महत्वपुर्ण पक्षहरूमा मात्रै हुनेछ ।*

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरू:

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

सहजकर्ताले अर्को सत्र भन्दा अगाडि गर्नु पर्ने कार्यहरूको सूची र जिम्मेवारी सहभागितात्मक छलफल गरि तालिका १० अनुसारको खाकामा कार्ययोजना तर्जूमा गर्नु पर्दछ ।

तालिका ७ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	**जिम्मेवारी**	**कैफियत**

अर्को सत्रको तयारी

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षक :

सामग्रीहरू : छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा, पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने। सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)
२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरणः समयः १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्थाः

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण कृषक पाठशालाको मुख्य क्रियाकलाप हो । कृषकहरूले निर्णय लिने प्रक्रिया सिक्ने यो एउटा महत्वपूर्ण अभ्यास हो । यो अभ्यास अनुभव सिकाईचक्रमा आधारित हुन्छ । यसमा कृषकहरूले आफ्नो खेतबारीको वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण गरी उपयुक्त व्यवस्थापकीय निर्णय लिने गर्दछन् । बालीमा केन्द्रित रही पर्यावरणका अंगहरू बीचका अन्तरसम्बन्ध र व्यवस्थापकीय क्रियाकलापहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, अवलोकन गर्ने र विश्लेषण गर्ने कार्य गरिन्छ । यस अभ्यासले सहभागीहरूको अवलोकन गर्ने शिप, विश्लेषण शिप, प्रस्तुति गर्ने शिप र निर्णय लिने क्षमतामा सुधार ल्याउदछ । जसको फलस्वरूप कृषकहरू समस्या पहिचान गर्न र ती समस्यालाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त हुने निर्णयहरू लिन सक्षम हुन्छन् । तलको चित्र ४ मा देखाए झैं हरेक पाठशाला सञ्चालन हुने दिन कृषकहरूले बाली परिवेशको अवलोकन गरी तथ्यांक सङ्कलन गर्नु पर्दछ । संकलित तथ्याङ्कलाई सानो समूहमा प्रशोधन र विश्लेषण गरी ठूलो समूहमा प्रस्तुतीकरण गर्दछन् । ठूलो समूहमा छलफल गरी बाली व्यवस्थापन समस्या समाधान गर्नु पर्ने क्रियाकलाप आदि सम्बन्धी उपयुक्त निर्णय लिन्छन् । यस प्रक्रियाबाट लिइएका निर्णयहरूको स्थलगत कार्यान्वयन गरी सो को मूल्याङ्कन अर्को पाठशाला सञ्चालन हुने दिनको अवलोकन र विश्लेषण गर्दा गरिन्छ ।

पहिलो कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण कक्षामा कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषणका लागि सूचिकृत गरिएका कारण र उपयुक्त आधारहरू समेटिने गरी तयार गरिएको तथ्याङ्क सङ्कलन तालिका ११ को अभिमुखीकरण गर्ने । यसको फिल्ड परीक्षण पश्चात आवश्यक परिमार्जन गरी पहिलो देखि अन्तिम कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण कक्षा सम्म एउटै किसिमको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने फाराम प्रयोगमा ल्याउने ।

चित्र ४: कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण अभ्यास चक्र

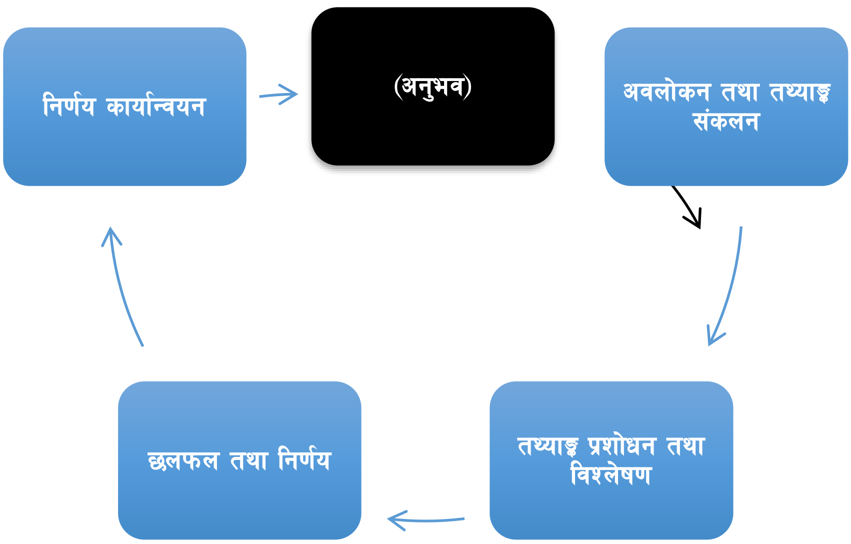

- कृषि पर्यावरणीय विश्लेषणमा के के हेर्ने भन्ने, बाली र सो को अवस्थामा भर पर्छ र सहभागीहरूले छलफल गरी निर्णय गर्नु पर्दछ । उदाहरणको लागि गोलभेंडामा निम्न कुराहरू हेर्न सकिन्छ ।
- बोटको उचाइ, जम्मा हाँगा संख्या/बिरुवा, जम्मा फल संख्या/बिरुवा, डाँठको मोटाइ, बिरुवाको वृद्धि अवस्था, शत्रु कीराको संख्या, मित्रजीवको संख्या, रोगको अवस्था (स्थिति र नाम), झारपातको स्थिति, फलको गवारोले क्षति गरेका फल संख्या, ओइलाएको बोट संख्या/प्लट, भाइरस लागेको बोट संख्या/प्लट

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली तथ्याङ्क सङ्कलन फारम भर्ने तरिका

सबै भन्दा पहिले विद्यमान कृषक तरिका र अनुकूलन तरिकाबाट लगाएको बालिको १, २, ३, ४, ५ गरेर ५/५ वटा विरुवा छनौट गर्ने । त्यसरी छनौट गरिएको विरुवाको अवस्था अनुसारको तथ्याङ्क तलको फारममा भर्दै जाने । त्यसै कुन बोटमा कतिवटा मित्र किरा भेटियो वा भेटिएन सख्यामा लेख्ने र रोग/किराको बारेमा पनि त्यसै गरि अभिलेखिकरण गर्दै जाने र तलका प्रश्नमा छलफल गर्ने

बोटको अवस्था(वृद्दि) के कस्तो देखियो ?

विरुवामा कुन कुन रोगहरु देखा परे ?

के कस्ता किराहरु विरुवामा देखियो ?

विद्यमान र अनुकूलन तरिकामा के के भिन्नता प्राप्त भए ?

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नामः अवलोकन मितिः उप-समूहको नामः

बालीः जातः वृद्धि अवस्थाः मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रमः सापेक्षिक आर्द्रताः

माटो मुनिको तापक्रमः

तालिका ८ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका ९ तुलानात्मक अध्ययनका निश्र्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			**मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)**	**उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका**		
फरक	**गत अवलोकन**	**यस अवलोकन**		**यस अवलोकन**	**गत अवलोकन**	**फरक**

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका १० अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	**क्रियाकलाप तथा विवरण**	**अध्ययन परिक्षण**	
		परामपरागत कृषक तरिका	**जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका**
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरू:

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका ११ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	**जिम्मेबारी**	**कैफियत**

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र ५: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने। सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने।

सहभागीहरूको उपस्थिति दर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नाम: अवलोकन मिति: उप-समूहको नाम:

बाली: जात: वृद्धि अवस्था: मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम: सापेक्षिक आर्द्रता:

माटो मुनिको तापक्रम:

तालिका १२ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका १३ तुलानात्मक अध्ययनका निर्श्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)	उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका		
फरक	गत अवलोकन	यस अवलोकन		यस अवलोकन	गत अवलोकन	फरक

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१

२

३

४

५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका १४ अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		परम्परागत कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरूः

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका १५ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र ६: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)

निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नाम: अवलोकन मिति: उप-समूहको नाम:

बाली: जात: बृद्धि अवस्था: मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम: सापेक्षिक आर्द्रता:

माटो मुनिको तापक्रम:

तालिका १६ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका १७ तुलानात्मक अध्ययनका निश्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			**मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)**	**उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका**		
फरक	**गत अवलोकन**	**यस अवलोकन**		**यस अवलोकन**	**गत अवलोकन**	**फरक**

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका १८ अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		पराम्परागत कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरूः

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका १९ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र ७: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नाम: | अवलोकन मिति: | उप-समूहको नाम:

बाली: जात: | वृद्धि अवस्था: | मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था | आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम: | सापेक्षिक आर्द्रता:

माटो मुनिको तापक्रम:

तालिका २० कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका २१ तुलानात्मक अध्ययनका निश्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)	उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका		
फरक	गत अवलोकन	यस अवलोकन		यस अवलोकन	गत अवलोकन	फरक

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका २२ अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		परम्परागत कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरू:

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका २३ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र ८: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नाम: अवलोकन मिति: उप-समूहको नाम:

बाली: जात: वृद्धि अवस्था: मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम: सापेक्षिक आर्द्रता:

माटो मुनिको तापक्रम:

तालिका २४ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका २५ तुलानात्मक अध्ययनका निश्र्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			**मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)**	**उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका**		
फरक	**गत अवलोकन**	**यस अवलोकन**		**यस अवलोकन**	**गत अवलोकन**	**फरक**

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका २६ अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		पराम्परागत कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरू:

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका २७ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र ९: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नाम: अवलोकन मिति: उप-समूहको नाम:

बाली: जात: वृद्धि अवस्था: मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रम: सापेक्षिक आर्द्रता:

माटो मुनिको तापक्रम:

तालिका २८ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका २९ तुलानात्मक अध्ययनका निश्र्कषहरू

स्थानीय कृषक तरिका			**मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)**	**उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका**		
फरक	**गत अवलोकन**	**यस अवलोकन**		**यस अवलोकन**	**गत अवलोकन**	**फरक**

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत ⁄ अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका ३० अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		परम्परागत कृषक तरिका	**जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका**
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरू:

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका ३१ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ….. (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

सत्र १०: ....

मिति : समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

समय : २-३ घंटा लगभग

सामग्रीहरू : सत्रको शीर्षक अनुसारको सामग्रीहरू तयारी सहजकर्ताले गर्नु पर्नेछ ।

सत्रमा सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थितिदर्ता पुस्तिका **स्थानः**

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				
२९				
३०				

प्रस्तावहरू

१)

२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

अघिल्लो सत्रको स्मरण: समय: १० मिनेट

अघिल्लो सत्र कस्तो रह्यो ? छलफलका विषय के के थिए ? सिकाईहरू के के भयो भनी सहभागीहरूलाई सोध्ने । सहभागीहरूसंग विषयवस्तुसंग सम्बन्धी केहि ज्ञान, सीप पहिले नै पनि हुन सक्छ अथवा पाठशालाको सिकाईलाई आफ्नै खेतबारीमा पनि प्रयोग गरेको हुन सक्छ । आफुसंग भएको र नयाँ आर्जन गरेको सीप तथा ज्ञानमा के फरक पाइयो भन्ने कुरा पनि बुझ्ने अन्तमा आफुले सबै समेटेर सारांसमा भनेर टुंग्याउने ।

अघिल्लो सत्रको छलफल तथा सिकाईहरु

मौसमी अवस्था:

गत केहि दिन (अघिल्लो सत्र पछि हालसम्म)को मौसमी अवस्थाको बारेमा छलफल गरी टिपोट गर्ने । जस्तै तापक्रम (तातो वढेको/घटेको, चिसो वढेको/घटेको) पानी परेको/नपरेको, सुख्खा/खडेरी, असिना, हावाहुरी आदि विषयमा छलफल गर्ने र टिपोट गर्ने ।

मौसमी अवस्थाको विश्लेषण

कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण नं

कृषक पाठशालाको नामः अवलोकन मितिः उप-समूहको नामः

बालीः जातः वृद्धि अवस्थाः मौसमको अवस्था

माटोमा चिस्यान अवस्था आजको अधिकतम तथा न्यूनतम तापक्रमः सापेक्षिक आर्द्रताः

माटो मुनिको तापक्रमः

तालिका ३२ कृषि पर्यावरणीय प्रणाली विश्लेषण

बिद्यमान तरिका							**नमुना बिरुवा**	**सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका**						
१	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**		**१**	**२**	**३**	**४**	**५**	**जम्मा**	**औसत**
							बिरुवा बृद्धि र विकास							
							हाँगाको लम्बाई							
							पात संख्या							
							फुल संख्या							
							फलको तौल							
							हाँगाको लम्बाई							
							शत्रुजीव							
							मित्रजीव							

बिद्यमान तरिका							नमुना बिरुवा	सुधारिएको तथा अनुकूलन तरिका						
१	२	३	४	५	जम्मा	औसत		१	२	३	४	५	जम्मा	औसत
							रोग/किरा हरू							
							झारपात							
							जलवायु जन्य समस्या							
							कैफियत							

तालिका ३३ तुलानात्मक अध्ययनका निर्श्कर्षहरू

स्थानीय कृषक तरिका			**मापदण्डहरू तथा आधारहरू (औसत)**	**उन्नत / जलवायु अनुकूलन तरिका**		
फरक	**गत अवलोकन**	**यस अवलोकन**		**यस अवलोकन**	**गत अवलोकन**	**फरक**

सुधारिएको तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक देखियो विश्लेषण गराई अब के गर्ने भन्नेनिर्णय गर्ने ।

बिश्लेषण:

निर्णय:

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषय बस्तुको जानकारी दिनेछन र सहभागीहरूको बिद्यमान ज्ञान सिप अनुभव के के छ भन्ने छलफल गराउने छन् ।छलफलबाट आएको कुरालाइ टिपोट गर्ने । यो छलफल सहभागीहरूलाई समूहमा बिभाजन गरि गराउदा प्रभावकारी हुन्छ ।

विद्यमान ज्ञान, सिप र अनुभव

यसपछि सहजकर्ताले आजको बिषयमा सहभागीहरूमा पहिले भएको ज्ञान सिपमा अपुग कुराहरू छन् भने सो जोड्दै सामान्य सैद्धान्तिक कुराहरू गर्नेछन् । आजको सत्रमा छलफल गरिएका मुख्य बिषयहरू टिपोट गर्ने ।

१
२
३
४
५

प्रयोगात्मक अभ्यास

कृषक पाठशालाको मुख्य ध्येय भनेको प्रयोगात्मक सिकाईलाइ प्रबर्द्धन गर्नु हो । साथै हरेक सत्रमा सैद्धान्तिक ज्ञानमा भन्दा प्रयोगात्मक सिकाईमा जोड दिनु पर्छ । यसो गर्दा विद्यमान तरिका र उन्नत / अनुकूलन तरिकाको तुलना गर्न दुवै तरिका कृषकलाई गर्न लगाउनु पर्दछ । सैद्धान्तिक छलफल पश्चात सहजकर्ताले प्रयोगात्मक सिकाईको लागि के के गर्ने हो बताउने र आवश्यक भएमा समूह बिभाजन गरि अभ्यास गराउनु पर्दछ ।आजको अभ्यासका क्रियाकलापहरूलाई तालिका १३ अनुसार अभिलेख राख्ने ।

तालिका ३४ अभ्यासका क्रियाकलापहरू

क्र. सं	क्रियाकलाप तथा विवरण	अध्ययन परिक्षण	
		परामपरागत कृषक तरिका	जलवायु अनुकूलन/उन्नत तरिका
१			
२			
३			
४			
५			

सिकाई समीक्षा

सत्रको अन्तमा सहभागीहरूलाई आजको सत्रमा गरिएका क्रियाकलापहरू तथा सिकाईहरू सम्बन्धी सोध्ने । सहभागीहरूबाट आएका कुराहरूलाई न्यूज प्रिन्टमा टिपोट गर्ने ।

सिकाईहरूः

अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना तालिका १४ अनुसार सहभागीहरूसंग सहभागितामूलक छलफल गरि तयार गर्ने ।

तालिका ३५ अर्को सत्र भन्दा अगाडिको कार्ययोजना

क्रियाकलाप	जिम्मेबारी	कैफियत

अर्को सत्रको तयारी

मितिः समूह बैठकबाट तय भए अनुसार राख्ने

विषय/शीर्षकः

सामग्रीहरूः छनौट गरिएको जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधि संचालन गर्न आवश्यक सामग्रीहरू ।

अन्तमा पाठशालामा सिकेको कुराहरूलाई आ-आफ्नो खेतबारीमा पुनः उपयोग गर्न प्रोत्साहन गर्दै सत्रको अन्त्य गर्ने ।

सत्र ४, ५, ६ ..... (आवश्यकता अनुसार)को लागि सत्र ३ कै मार्गदर्शनहरू प्रयोग गरिनेछ ।

जलवायु कृषक पाठशालाको समापन सत्र

स्थलगत दिन को आयोजना र जलवायु कृषक पाठशालाको समिक्षा

समयः ३-४ घण्टा

सामग्रीहरूः मार्कर पेन, फ्लिप चार्ट, बोर्ड, आदी ।

सहभागीहरू : जलवायु कृषक पाठशालाका सदस्यहरू, अन्य समूहका सदस्यहरू, परियोजनाका सहजकर्ता, स्थानीय सरकारका प्रतिनिधि, स्थानीय गन्यमान्य व्यक्तिहरू तथा अन्य सरोकारवाला सरकारी, गैह्र सरकारी तथा निजि संघ संस्थाहरू, परियोजना कर्मचारी, सामुदायिक संस्था संयन्त्र प्रतिनिधि, पत्रकार

सहभागीहरू सबैलाई स्वागत गर्ने । सहभागीहरू वीच परिचय आदान प्रदान गर्ने । सहभागीहरूको उपस्थिति गराउने ।

सहभागीहरूको उपस्थिति

मितिः स्थानः

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
१				
२				
३				
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				
२१				
२२				
२३				
२४				
२३				
२४				
२५				
२६				
२७				
२८				

क्र.सं	नाम थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर
२९				
३०				
३१				
३२				
३३				
३४				
३५				
३६				

प्रस्तावहरू
१)
२)
३)
४)
५)
निर्णयहरू

उद्देश्य

- स्थलगत दिन मार्फत समुदायसंग जलवायु कृषक पाठशालाको सिकाइहरू आदान प्रदान गर्ने ।
- जलवायु कृषक पाठशालाको समीक्षा गर्ने

स्थलगत दिनको आयोजना

आयोजक समूहको तर्फबाट समुदायलाई जलवायु कृषक पाठशालाका क्रियाकलापहरू, तुलनात्मक अध्ययनको नतिजा तथा सिकाइहरू जानकारी गराउने ।

मुख्य क्रियाकलापहरू:

-
-
-
-
-
-
-

सहभागिहरू सबैलाई परम्परागत रूपमा गर्दै आएको प्रक्रिया र प्रयोग गरिएको जलवायु कृषक पाठशालाका क्रियाकलापहरूमा विभिन्न सुचकमा हेरेर फरक छुट्याउन लगाउने । (यसको लागि अगाडीका सत्रहरूमा गरिएका कृषि पर्यावरण विश्लेषणहरू र तुलनात्मक अध्ययनहरूलाई पुन स्मरण गर्दै समग्रमा के उन्नत/जलवायु अनुकूलन तरिका र बिद्यमान तरिकामा के फरक पाइयो छलफल गरि टिपोट गर्ने)

तालिका ३६ अनुकूलन तरिका र कृषक तरिकामा भिन्नता निचोड

सुचकहरू	**कृषक तरिका**	**अनुकूलन तरिका**
विरुवाको बृद्धि		
रोग तथा किरा		
पानीको समुचित प्रयोग		
हागाँ काठछाँठ		
उत्पादन		
होचो स्थानमा हुने स्याउ प्रजाती		

नोटः प्रयोग गरिएको प्रविधि अनुसार सुचकहरू फरक हुन सक्नेछन् ।

- समूहको प्रस्तुती पछि आमन्त्रित सहभागीहरूसंग अन्तरक्रिया गर्ने । समुदायका मानिसहरूलाई प्रश्नहरू राख्न तथा आफ्नो अनुभव सुनाउन उत्प्रेरित गर्ने ।
- अन्त्यमा समुदायका मानिसहरूलाई कार्यक्रम कस्तो लाग्यो भनी सोध्ने र प्राप्त प्रतिक्रियाहरूलाई तल उल्लेख गर्ने ।

जलवायु कृषक पाठशालाको समीक्षा

ऋतु/मौसम भरी संचालन भएको जलवायु कृषक पाठशालाको समीक्षा गर्नको लागिसमूह सदस्यहरूलाई उत्साहित गर्ने ।

समिक्षाको लागि

समूहका हरेक सदस्यहरूलाई आफुले सिकेको कुनै एक कुरा भन्न लगाउने । यसरी आएका कुराहरूलाई फिलीपचार्टमा सबैले देख्ने गरी टाँस्ने र सिकेका कुराहरूलाई मुख्य मुख्य वुंदाहरूमा सहित संक्षेपमा लेख्ने ।

-
-
-
-
-
-
-

त्रितु/मौसम भरीको क्रियाकलापहरूको मुल्यांकन गर्न लगाउने । यसका लागि, फ्लिप चार्टमा “ धेरै खुसी”, “ खुसी”, “ ठिक”, “ ठिकठिकै” र “ बेखुसी” झल्कने ५ वटा चित्रहरू बनाएर टाँस्ने अनी यो ऋतु/मौसम भरीको सिकाइहरू कस्तो लाग्यो भनी सहभागीहरूलाई सोधी तिन मध्ये कुनै एक तर्फ उभिन लगाउने । सहभागीहरूको संख्या जता धेरै छ, त्यही नै मुल्यांकनको आधार हो ।

धेरै खुसी	ठिकठिकै	बेखुसी

निष्कर्ष ....

सुझावको लागि

सहभागी सदस्यहरू हरेकलाई सुधारको लागि एक एक वटा सुझाव दिन लगाउने । समूहका सदस्यहरूलाई सुझावको लागि उत्साहित गर्ने । सहभागीहरूबाट आएका सुझावहरूलाई निम्न अनुसार समूहकृत गर्ने ।

विषयबस्तु ....

सहजिकरण प्रक्रिया ....

प्रयोगात्मक अभ्यास ....

तुलनात्मक अध्ययन ....

व्यवस्थापन ....

अन्य ....

सहभागीहरूबाट आएका सुझावहरूलाई मध्यनजर गरी उहाँहरू बिच अर्को कुन बिषयमा सम्बन्धित जलवायु कृषक पाठशाला सञ्चालन गर्ने हो निर्णय गर्ने । अन्त्यमा सबै सहभागी सदस्यहरूलाई सक्रिय सहभागिता, सहयोगको लागि धन्यवाद दिने । प्राप्त सुझावहरूलाई मनन गर्दै आउँदो ऋतु/मौसममा सुधार गर्ने प्रतिवद्धता गरी फेरी भेट्ने भनी सत्रको अन्त्य गर्ने ।

...........सत्र समाप्त ....

खण्ड ग

पाठशाला संचालन पश्चात् गर्नु पर्ने कार्यहरू

३.१ फलो अप/अनुसरण

जलवायु कृषक पाठशालाबाट हासिल गरिने ज्ञान, सीप तथा यसको महत्वको कारण यसको निरन्तरता अपेक्षित छ । विभिन्न विषय संग सम्बन्धित भएर समूहहरूले आफै पाठशाला संचालन गरी आवश्यक ज्ञान तथा सीप आर्जन गर्न सक्नेछन् । यसका लागि, सहजकर्तासंगको परामर्श तथा सहयोगमा पहिला भएको पाठशाला संचालनको समिक्षा गर्दै पुनः कार्ययोजना बनाई अगाडी बढ्न सक्नेछन् ।

यस्तो कार्ययोजना परियोजना अवधि भित्रको दुई बाली चक्र विचको छोटो समय सदुपयोग गर्न होस् वा परियोजना पछिको पाठशालाको निरन्तरताको लागि, वा दुवैको लागि हुन सक्छ ।

३.२ सम्पर्क र समन्वय

सम्पर्क र समन्वय जलवायु कृषक पाठशालालाई निरन्तरता दिनको लागि अपरिहार्य छ । यसले पाठशालालाई निरन्तरता दिन आवश्यक पर्ने श्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्नमा सहयोग पुर्याउंछ । श्रोत सम्पन्न समूहहरूले आफै वा न्युनतम वाह्य श्रोत सहयोगमा पनि पाठशालालाई निरन्तरता दिन सक्छन् । तर, धेरै होस् वा थोरै, आवश्यकता अनुसारको श्रोतहरूको खोजी जरुरी हुन्छ नै । यसैका लागि सहयोगी निकायहरूसंग सम्पर्क र समन्वय गर्नु पर्दछ ।

सहजकर्ता तथा समूहका सदस्यहरूले आपसमा छलफल गरी सम्भावित सहयोगी निकायहरूंग सम्पर्क र समन्वय गर्नु पर्दछ । छलफल गर्दा निम्न विषयहरूमा केन्द्रित भई गर्न सकिन्छः

- आवश्यक श्रोतहरूको अनुमान गर्ने । पाठशाला संचालनको लागि कुन कुन शीर्षकमा के कति खर्च लाग्न सक्छ, अनुमान गर्ने ।
- श्रोतको खोजी गर्ने । यो आन्तरिक वा वाह्य वा दुवै हुन सक्छ । आवश्यक रकमको हिसाब किताब पछि आन्तरिक श्रोतबाट के कति गर्न सकिन्छ त्यो निश्चित गर्ने, नपुग रकम कति हो, त्यसैको लागि वाह्य श्रोतहरूको खोजी गर्ने हो ।
- सम्भावित वाह्य श्रोतहरूको लिस्ट तयार गर्ने । गाँउंपालिका/नगरपालिका, कृषि ज्ञान केन्द्र तथा नेपाल सरकारबाट संचालित कृषि कार्यक्रमहरू, कृषि क्षेत्रमा काम गर्ने स्थानीय संघ संस्थाहरू आदी ।
- जिम्मेवारी तोक्ने । सम्पर्क र समन्वयको लागिसमूह सदस्यहरू मध्येबाट कसैलाई जिम्मेवारी तोक्ने ।
- पाठशालालाई निरन्तरता दिने । समूह भेला भई आवश्यक छलफल गरी पाठशालालाई निरन्तरता दिने ।

अनुसूचिहरू

अनुसूचिमा प्रस्तुत विषयगत जानकारीहरू विभिन्न सरकारी एवं गैह्र सरकारी संघ संस्थाहरूले तयार पारेका श्रोत सन्दर्भहरूबाट साभार गरिएका छन् ।)

अनुसूची १ सत्रयोजना

अनुसूची १

सत्रयोजना

शीर्षक :	
समय :	
सामग्रीहरू :	
सहभागीहरू :	
सिकाईको उदेश्य :	
अघिल्लो सत्रको समिक्षा : छलफलका विषयहरू ● ●	 ● ●
●	
●	●
कृषि पर्यावरणीय विश्लेषण	

थप जानकारिका लागि

रुपान्तरण
RUPANTARAN

रुपान्तरण

पोष्ट बक्स नं. : ७३४५, कोटेश्वर, काठमाण्डौ
फोन नं : + ९७७-०१-४१५४९४९
ईमेल : ngo@rupantaran.org.np
वेबसाईट : www.rupantaran.ngo.org.np

FCA

Finn Church Aid (FCA Nepal)

ठेगाना : **बालुवाटार काठमाडौं**
फोन नं : + ९७७-०१-४०००५५४/४०००५५५
ईमेल : nco.info@kua.fi
वेबसाईट : www.kua.fi